

TARTU ÜLIKOOL
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Marit Raud

**ASENDUSKODU NOORTE ETTEVALMISTUS
ISESEISVAKS ELUKS HAIBA LASTEKODU
NÄITEL**

Lõputöö

Juhendaja: Valter Parve, MA

Pärnu 2018

Soovitan suunata kaitsmisele
(juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud “.....” a.

TÜ Pärnu kolledži osakonna juhataja

.....
(osakonna juhataja nimi ja allkiri)

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....
(töö autori allkiri)

SISUKORD

Sissejuhatus	4
Mõisted.....	8
1. Asendushooldusteenus asenduskodus ning ettevalmistus iseseisvaks eluks	10
1.1. Kiindumussuhte mõju isiku arengule.....	10
1.2. Asendushooldusteenus asenduskodus ja selle korraldus Eestis	13
1.3. Asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks eluks	17
1.3.1 Eluks vajalikud oskused.....	17
1.3.2. Ettevalmistust mõjutavad tegurid.....	20
1.4. Kohaliku omavalitsuse roll ja võimalused asenduskodu noorte toetamisel.....	23
2. Uurimus noorte ettevalmistusest iseseisvaks eluks Haiba Lastekodus	26
2.1. Haiba Lastekodu tutvutus.....	26
2.3. Uurimuse metoodika ja valim	27
2.4. Uuringu tulemused	29
2.4.1. Ettevalmistust mõjutavad tegurid.....	29
2.4.2. Eluks vajalikud oskused.....	33
2.4.3. Kohaliku omavalitsuse roll	40
2.4.4. Noorte hinnang ja võimalikud probleemid	43
2.4.5. Järeldused ja ettepanekud.....	47
Kokkuvõte	54
Viidatud allikad.....	56
Lisad.....	62
Lisa 1. Küsimustik Haiba Lastekodu noortele	62
Lisa 2. Küsimustik lastekaitse spetsialistile	65
Lisa 3. Küsimustik Haiba Lastekodu juhatajale.....	66
Lisa 4. Küsimustik lastekaitse spetsialistile 2018	67
Summary	68

SISSEJUHATUS

Olukorras kus vanemad ei ole mingil põhjusel võimelised oma laste eest ise hoolt kandma, on riigi ja kohaliku omavalitsuse ülesandeks korraldada lastele nende heaolu ning eakohast füüsilist ja vaimset arengut tagav asendushooldus. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) 01. jaanuarist 2018 kehtima hakanud redaktsiooni § 45⁵ lg 2 kohaselt on asendushooldusteenuse vormideks hoolduspere, perekodu ja asenduskodu, samuti on üks asendushoolduse vorme eeskoste seadmine (Perekonnaseadus, 2009, § 171 lg 1). Üle maailma läbi viidud uuringud (Bowlby, 2008; Chesmore, Weiler, Trump, Landers, & Taussig, 2017; Dozier & Rutter, 2008; Prior & Glaser, 2006; Singer, Berzin, & Hokanson, 2013; Thomson, 2008) on kinnitanud teooriat, et perekonnal ning kiindumussuhetel on lapse elus ja arengus tähtis roll. Kuna asenduskodu on erinevate asendushoolduse vormide seas loomulikult perekeskkonnast kõige erinevam, mõjutab see tugevalt ka sealsete kasvandike elukäiku.

Tavaliselt omandavad noored eluks vajalikud oskused osaledes pere igapäevatoimetustes ning täiskasvanuks saamine toimub järk-järgult vanemate mõjusfääri vähenedes. Iseseisvat elu alustades pakuvad vanemad noortele veel pikka aega emotsionaalset ja materiaalselt tuge ning neil on võimalik igal ajal koju tagasi pöörduda, see on viimane etapp iseseisvaks eluks ettevalmistumisel. Asenduskodus kasvavatel noortel sellised võimalused enamasti puuduvad ning nende tugivõrgustik on nõrgem. Täiskasvanuks saamine on asenduskodudes tavaliselt rangelt piiritletud 18-aastaseks saamisega, kuigi tegelikkuses ei pruugi noored veel iseseisvaks toimetulekuks valmis olla, süsteemi tagasipöördumise võimalust neil aga ei ole. Ebasoodsad tingimused iseseisva elu alustamisel võivad avaldada noore elukäigule pikaajast mõju – mujal maailmas läbiviidud uuringutest (Ferguson & Wolkow, 2012; Havlicek, 2011; Osgood, Foster, & Courtney, 2010; Pecora *et al.*, 2006; Rushton, Grant, Feast, & Simmonds, 2013) nähtub, et asendushooldusel kasvanutel esineb võrreldes tavanooortega hilisemas elus tunduvalt rohkem toimetulekuraskusi.

Krebs'i ja Pitcoff'i (2006, lk 21) sõnul on asendushooldusel olevate laste käekäik aktuaalne terves ühiskonnas, kuna riiki juhivad enamasti rahva valitud esindajad, tegutsedes otsuste langetamisel meie kõigi nimel. Sellisest vaatenurgast on kõik kodanikud riigi poolt asendushooldusele paigutatud lapsele justkui kommunaalsed lapsevanemad. Kui me päriselus lapsevanemadena oma laste ettevalmistamises järjepidevalt põrksime, tunneksime häbi ning sooviksime, et teised meie vigu ei kordaks. Seepärast on asenduskodu efektiivsuse arendamine tähtis teema kogu ühiskonnas, mitte ainult teenusega otseselt kokku puutuvatele huvigruppidele.

Riigikontrolli aruandest (2009, lk 9) nähtub, et perekonnas hooldamisel olevate laste toimetulekut hinnatakse asenduskodu noorte omast palju tugevamaks. Vaid 29% vastanud kohalikest omavalitsustest leidis, et asenduskodust ellu astunud noored tulevad iseseisvalt toime; 63% leidis, et lapsed ei saa hakkama või nende toimetulek on rahuldav; perekonnas hooldamiselt iseseisvunud lastest saab kohalike omavalitsuste hinnangul ise hakkama 79%. Eelpool toodud näitajate põhjal võib väita, et valdavalt ei ole asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks toimetulekuks piisavalt efektiivne.

Eestis on asenduskodu kasvandike iseseisvaks eluks valmisoleku kohta vähe andmeid, siiani on SA Poliitikauuringute Keskus Praxis koostanud kaks uuringut (2011 ja 2016), lisaks mõned lõputööd (nt Helimets, 2013; Uuetoa, 2015) mis keskenduvad asenduskodu ja perekonnas hooldamisel olevate noorte valmisolekule iseseisvaks eluks ning hilisemale iseseisvale toimetulekule. Asenduskodus kasvanud noorte hilisemat pikaagset toimetulekut käsitlevad andmed siiani puuduvad, nõnda ei ole võimalik analüüsida iseseisvaks eluks ettevalmistuse efektiivsust. Alates 2018. aastast kehtima hakanud sotsiaalhoolekande seaduse redaktsioon tõi asendushoolduse korralduses kaasa palju muudatusi, näiteks muutus asendushooldusel viibimise võimalik aeg, lubatud laste arv asenduskodu peres, ametliku teenusena on sätestatud järelhooldus, teenust rahastatakse kohaliku omavalitsuse eelarvest, järelvalvet teostab Sotsiaalkindlustusamet jms. Suurte muudatuste juurutamine võtab aega ning seetõttu on seadusemuudatuste mõju hindamiseks oluline eelnevast olukorrast ülevaate andmine.

Lõputöö eesmärgiks on analüüsida Haiba Lastekodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks ning vastavalt tulemustele teha ettepanekuid ettevalmistuse parendamiseks. Haiba Lastekodu hetkeolukorra fikseerimisega luuakse võrdlusbaas seadusemuudatuste mõju

hindamiseks edasiste uuringutega. Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgnevad uurimisküsimused:

- Missugused tegurid mõjutavad asenduskodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks?
- Missugused on noorte teadmised ja oskused erinevates eluvaldkondades nagu igapäevaoskused; sotsiaalsed suhted; töö ja haridus; rahaasjadega tegelemine?
- Milline oli/on kohaliku omavalitsuse roll ning võimalused noore iseseisvaks eluks ettevalmistamise toetamisel?

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks on püstitatud järgnevad uurimisülesanded:

- anda teoreetiline ülevaade kiindumusteooriast ja asenduskoduteenuse osutamisest Eestis;
- planeerida uuring noorte ettevalmistusest iseseisvaks eluks Haiba Lastekodus ning moodustada selleks vajalik valim;
- viia läbi intervjuud Haiba Lastekodu kasvandikega, selgitamaks välja nende hinnang asenduskodust saadavale ettevalmistusele iseseisvaks eluks;
- viia läbi ekspertintervjuud, et tuua välja oma ala spetsialistide nägemus asenduskodu noorte iseseisvaks eluks ettevalmistusest;
- analüüsida asenduskodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks ning kohaliku omavalitsuse rolli selles;
- uurimustulemuste analüüsile tuginedes teha ettepanekuid asenduskodu noorte iseseisvumise hõlbustamiseks.

Töös tuginetakse erinevale erialasele kirjandusele. Oluline osa on asendushooldust kajastavatel õigusaktidel, regulatsioonidel ja juhistel. Kuna Eestis on asenduskodu noorte iseseisvat toimetulekut vähe uuritud, on olulisimateks allikateks SA Poliitikauuringute Keskus Praxise poolt läbi viidud asendushoolduse teemaliste uuringute (2011 ja 2016) tulemused ning suuremas osas toetutakse välismaistele uuringutele.

Lõputöö koosneb kahest, teoreetilisest ja empiirilisest, osast. Teoreetilises osas kirjeldatakse asenduskoduteenuse osutamist Eestis ning noorte ettevalmistamist iseseisvaks eluks. Lisaks antakse ülevaade asendushoolduselt lahkumise ja järelhoolduse protsessist ning kohaliku omavalitsuse rollist selles. Lõputöö teoreetiline osa tugineb suures osas John Bowlby viiekümnen datel väljatöötatud kiindumusteooriale, mille kohaselt on lapse elus ja arengus määrava tähtsusega esimestel eluaastatel tekkinud kiindumussuhted. Empiirilises osas tutvustatakse Haiba Lastekodu, kajastatakse

uurimuse läbiviimist, uurimismeetodit ja valimit. Uuringutulemusi analüüsitakse ning tehakse analüüsi põhjal ettepanekuid ja järeldusi.

MÕISTED

Asendushooldusteenus on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on pika- või lühiajaliselt lapse heaolu ja õiguste tagamine, lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45⁵)

Asendushooldusteenuse osutamine asenduskodus on teenuse osutamine kasvatajatega peres, kus on samal ajal kuni kuus last (kuni 2020 aastani võib peres olla 8 last) (Sotsiaalkindlustusamet, 2017, lk 4).

Asendushooldusteenuse osutamine hooldusperes on lapse hooldamine sobivas peres, kelle liikmete hulka ta ei kuulu (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45⁶).

Asendushooldusteenuse osutamine perekodus on teenuse osutamine kuni kolme perevanemaga peres, kus on samal ajal kuni kuus last (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 45⁷).

Eestkostja on lapse seaduslik esindaja, kellele kuulub lapse isikuhooldus- ja varahooldusõigus, eeskoste seadmist reguleerib perekonnaseadus (EV Sotsiaalministeerium, 2014, lk 11).

Juhtumiplaan on kirjalik dokument, mis koosneb hinnangust isiku abivajadusele ja abimeetmete rakendamise tegevuskavast (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 9).

Järelhooldusteenus on kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva isiku iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45¹⁵).

Korporatiivne vanemlus on jagatud vastutusega koostöö riigi, kohaliku omavalitsuse ning partnerasutuste vahel eesmärgiga täita asendushooldusel kasvavate laste ja noorte ning asendushoolduselt lahkujate vajadusi (Leedu Avaliku ..., 2011, lk 25)

Lapsendamine tekitab tähtajatult lapsendaja ja lapsendatu vahel vanema ja lapse vahelised õigused ja kohustused (EV Sotsiaalministeerium, 2013, lk 27).

Noortekodu on asenduskodu noortele mõeldud elamu, kuhu suunduvad noored enamasti pärast põhikooli, elatakse kolme kuni viiekesi korteris. Majas on ööpäevaringselt kasvataja, kuid noored peavad iseseisvalt majapidamistöode ja toiduvalmistamisega toime tulema. Noored peavad kuus ette nähtud rahaga toime tulema. (Turk, 2011, lk 18)

Tavapere all peetakse antud töös silmas perekonda, kus laps kasvab oma bioloogiliste vanematega või perekonnas, mille liikmete hulka ta kuulub.

Toimetulek on isiku võime igapäevatoimetustega iseseisvalt toime tulla.

Tugiisik/tugipere on lapsele usalduslik isik(ud), kes osaleb vabatahtlikult lapse elus teda arendades, õpetades, toetades ja abistades. Tugiisik kohtub eestkostja või vanema nõusolekul lapsega regulaarselt kokku lepitud kohtades, nõnda näeb laps igapäevelu väljaspool asenduskodu ja oma tavapärast elukeskkonda. (Kivirüüt, 2012, lk 7)

Usalduskasvataja on asenduskodus lapsele määratud kasvataja, kes võtab teadlikult lapse elus peamise rolli ning on olulisimaks usaldusisikuks (Hunt, 2016, lk 57).

1. ASENDUSHOOLDUSTEENUS ASENDUSKODUS NING ETTEVALMISTUS ISESEISVAKS ELUKS

1.1. Kiindumussuhte mõju isiku arengule

Vanemate ja lapse vaheline tugev emotsionaalne side on kiindumussuhe. Kiindumus on tekkinud järglaste kaitsmise vajadusest ning põhineb peamiselt ema ja lapse kontaktil esimestel eluaastatel. Sellise kontakti puudumise või segamise korral tekivad nii ema kui ka lapse käitumises teatud iseloomulikud jooned. 1950ndatel töötas John Bowlby (viidatud Rygaard, 2014, lk 16, vahendusel) välja kiindumusteooria, mille kohaselt on lapse varajases eas (vanuses 0–3 aastat) tekkinud kiindumussuhted tema edaspidises elus ja arengus määrava tähtsusega. Lapse sündides on ta täielikult sõltuv emast ning nõnda areneb kiindumussuhe tavaliselt esmalt ema ja laps vahel. Suhte kujunemisel mängivad olulist rolli ema sensitiivsus, emotsionaalne kohalolu ja lapse vajadustele reageerimine. Laps reageerib ema häälele ja puudutustele ning ema omakorda lapse nutule, häälitustele, liigutustele ja muudele märkidele. Lapse valmisolek võõrastega suhtlemiseks sõltub tihti ema lähedusest, Mary Ainsworth (Olenko & Kõiva, 2014, lk 19, vahendusel) nimetas sellist kiindumussuhet turvabaasiks.

Kiindumussuhte alusel saab laps vanemalt kaitset, lohutust ja lähedust mure või ebamugavustunde korral, see paneb aluse lapse emotsionaalse turvalisuse ja eneseväärtustamise tunnetamise arengule, mille põhjal hakkab laps maailma avastama ning uusi suhteid looma. Lapse hooldaja peab lapsele olemas olema, teadma ning suutma rahuldada tema bioloogilisi ja emotsionaalseid vajadusi ja abistama kogemustega, millega laps veel iseseisvalt hakkama ei saa. (Wieland & Riis, 2012, lk 39) Nõnda on Bowlby (2008, lk 12) sõnul turvabaasi tagamine vanemluse põhiroll.

Mary Ainsworth (Olenko & Kõiva, 2014, lk 19, vahendusel) selgitas katsete teel välja kiindumussuhte eri liigid: turvaline, vältiv, ambivalentne ning kaootiline. Katses lahkusid eri vanuses laste emad teatud perioodiks laste juurest ja nende tagasitulekul hinnati laste

käitumist ning reaktsiooni. Eelpool mainitud kiindumussuhte liikidest on lapse arengut täielikult soodustav vaid turvaline kiindumussuhe. Turvalise kiindumussuhte puhul on laps võimeline ise ümbrust uurima ning endale tegevust leidma. Kui kiindumussuhted on häiritud, kulub lapse energia turvalise olukorra taastamisele ja ümbruskonna avastamiseks ning seeläbi arenguks ei jätku lapsel tähelepanu ega energiat. Elu ja areng toimub läbi avastava käitumise, mis on omakorda aluseks tunnetuslikule ja sotsiaalsele õppimisele ning mängule. (Rygaard, 2014, lk 18) Seetõttu võib esimese eluaasta alguses esinenud lühiajalisel väärkohtlemisel, puuduse kannatamisel või eraldamisel olla inimese arengule pikaajalised tagajärjed.

Turvalise kiindumustaustaga lastel on hilisemas elus kergem moodustada lähedasi suhteid, neil arenevad lapsepõlves ning noorukieas head isikuomadused, nende emotsionaalne võimekus on suurem ning eneseregulatsioon tugevam, samuti on neil positiivsem enesehinnang. Lisaks on täheldatud turvalise kiindumussuhte positiivset mõju probleemilahendusoskustele, empaatilisusele, teadlikkusele ja mälule. (Thomson, 2008, lk 361) Häirunud kiindumussuhetega laste puhul on füüsiline kontakt esmalt psühholoogilisest tähtsam. Lapse areng võib olla suure stressitaseme ning kaalukate muutuste tõttu peatunud, sellisel juhul on arengu soosimiseks kõige olulisem luua kõigepealt püsivalt stabiilne keskkond ja turvalisus. (Rygaard, 2014, lk 110)

Hoolimata varajase kiindumussuhte olulisuse teadvustamisest on praegu turvalise kiindumussuhte arengu ning asenduskoduteenuse korraldamise vahel palju vasturääkivusi. Riigikontrolli aruandest (2009, lk 13) selgus, et lapse perekonnast eraldamine on väga pikk protsess. Nimelt esitatakse kohtule piisavate tõendite korral nõue lapse perekonnast eraldamiseks, keskmiselt kulub kasvatus- või vanemlike õiguste äravõtmiseks 4–6 kuud, tihti veelgi kauem (vastavalt Riigikontrolli uuringu tulemusele: 1-3 kuud 26%, 4-6 kuud 33%, 6-12 kuud 28%, üle aasta 13%). Sel ajal on kohaliku omavalitsuse ülesandeks tagada lapsele ajutine hooldus ja leida hilisemaks püsiv asendushoolduse vorm.

2010. aastal asuti esmakordselt asenduskoduteenusele keskmiselt 9-aastaselt (Turk, 2011, lk 22). Aastal 2013 paigutati Eestis asenduskoduteenusele 162 last ja noort (sh ka ühelt teenuselt teisele liikunud lapsed), kellest 22% olid alla 3-aastased ning aasta jooksul lahkus neist teenusele suunatud lastest vaid 21 last (EV Sotsiaalministeerium, 2014, lk

18). Lapsed tulevad seega asendushooldusele hulga eelnevate hoolduskogemustega, mis on saadud nii enne asendushooldusele tulemist kui ka juba asendushooldussüsteemis olles. Suurem osa (v.a. need, kes on asendushooldusel alates sünnist) on oma vanemate poolt hüljatud ning paljud on kogenud väärkohtlemist kas hooletusse jätmise ja hüljatuse näol või kombineerituna veel mõne teguriga. Kuigi asendushooldus on mõeldud eelkõige ajutise lahendusena, jäädakse sinna enamasti pikaks perioodiks. (Dozier & Rutter, 2008, lk 698) Vastavalt Praxise 2011. aastal asenduskodu noorte seas läbiviidud uuringule (Turk, 2011, lk 23) olid noored asenduskodus viibinud keskmiselt 7,3 aastat ning perioodid varieerusid vähem kui aasta ning 18 aasta vahel.

Õiguskantsleri teostatud asenduskoduteenuse analüüsist (2013, lk 6) selgub, et näiteks 2012. aastal oli eelnevalt mõnes teises asenduskodus elanud 15% kõikidest asenduskoduteenusele saabunud lastest ning Praxise 2011. aasta asenduskodunoorte seas läbiviidud uuringus (Turk, 2011, lk 22) osalejate seas leidis noori, kes on elu jooksul viibinud viies asenduskodus. Selline keskkonnavaheetus ei soodusta Õiguskantsleri (2013, lk 6) sõnul peresarnaste elutingimuste ning püsiva sotsiaälvõrgustiku tekkimist, kuna laps peab harjuma uute inimeste, reeglite ja ootustega. Dozier ja Rutter (2008, lk 705) leiavad, et enam kui ühe aasta vanuselt asendushooldusele saabunud lastel on raskusi uute hooldajate usaldamise ning hoolitsust vajava käitumise väljendamisega. Nõnda ei koge nad tihti arengu seisukohalt olulist hoolitsevat keskkonda ja olukordi, mis võiks nende ootusi hooldajate ning välismaailma suhtes positiivselt muuta.

Pakutav hoolitsus erineb asutusesti, sõltudes näiteks laste ja hooldajate arvust ning asutuse põhimõtetest personali ja laste omavahelise suhtluse teemal. Vähendades laste arvu hooldaja kohta ning kohandades ootusi hooldajate ja laste vahelistele suhetele, paranevad asutuse tingimused ning esinevad ka märkimisväärsed muutused laste käitumises. (Dozier & Rutter, 2008, lk 700) Kiindumusteooria vähese teadvustamise korral on esinenud olukordi, kus asenduskodu kasvatajad väldivad lapse hellitamist, kartes et see põhjustab lastel hiljem raskusi kasuvanematega kiindumussuhete loomisel. Tegelikult on teaduslikult tõestatud, et kui lapsel on põhihooldajaga turvaline kiindumussuhe, suudab ta seda hiljem vajadusel tulemuslikumalt uuele hooldajale üle kanda. (Meakings & Selwyn, 2016, lk 517)

Mida suuremad on asenduskodu pered (ehk mida rohkem lapsi on ühe kasvataja kohta), seda vähem jääb kasvatajatel aega iga lapsega individuaalselt tegeleda, mis omakorda pärsib usalduslike suhete ning peresarnase mudeli tekkimist (Õiguskantsler, 2013, lk 5). Sotsiaalhoolekandeseaduse §122 lg 1 järgi on asenduskodu pere suuruseks lubatud maksimaalselt kuus last, kuid kuni aastani 2020 võib peres olla kuni kaheksa last (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015). Riigikontrolli aruande (2009, lk 4) kohaselt tegeleb iga lapsega asenduskodus keskmiselt viis kasvatajat ja vahetustega töögraafik pärsib kasvatajate ja laste vaheliste usaldussuhete tekkimist.

Prior ja Glaser (2006, lk 59) leidsid, et eelnevalt puudulikku kiindumussuhet kogenud laps vajab asendushooldusele tulles selle kompenseerimiseks, turvatunde tekkimiseks ning arengu soodustamiseks kõrgendatud tähelepanu ja hoolt. Suurtes peredes on sellise tähelepanu võimaldamine tihti keerukas. Juhul kui lapse ja hooldaja vahel on pigem sotsiaalne-, kui kiindumussuhe, on lapsele tagatud küll turvalisus, kuid vajaka jääb rõõmust, armastusest ja pühendumusest. Sellist olukorda nimetatakse instrumentaalseks hoolitsuseks ning selle tulemusel võib laps tunda end väärtusetu ja mittearmastatuna.

Kiindumussuhted on olulised inimese terve elukaare vältel, kuid olulisimad on need just varajastes eluaastates, kuna sel ajal toimub esmane areng ning interaktsioon välismaailmaga. Kui areng jääb varases eas toppama, võib esineda raskusi ka kõige elementaarsemate oskuste ja teadmiste omandamises ning seda puudujääki on hiljem väga raske kompenseerida. Lapse varased kiindumuskogemused mängivad tema arengus väga olulist rolli, kuid uuringutest nähtub, et laste kasvukeskkonna või hooldajatega suhete paranemisel võib kiindumussuhte laad hiljem muutuda ning tuua lapse ellu olulisi positiivseid muutusi (Wieland & Riis, 2012, lk 40). Just seetõttu on oluline, et asenduskodu pakuks eelnevalt häirunud kiindumussuhetega lastele turvalist, hoolivat ning mõistvat keskkonda.

1.2. Asendushooldusteenus asenduskodus ja selle korraldus Eestis

Laste asendushooldust mainiti juba Vanas Testamendis, ajalooliselt on asendushoolduse arengus suurt rolli täitnud kristlik kirik. Esimesed orbudekodud loodi juba hinnanguliselt 400 pKr Roomas, Ameerikas loodi esimene orbudele mõeldud asenduskodu aastal 1728

New Orleansis (Meyers, viidatud Linno & Salla, 2016, lk 10 vahendusel). Eestis arvatakse vanimaks lastekoduks 1817. aastal Tallinnas asutatud 90-kohalist Martin Lutheri nimelist asenduskodu, 1838. aastal loodi lastekodud keisrinna Marina Fedomorovna algatusel Narvas (Raudsepp, 2012, lk 14).

Lapse õiguste konventsiooni (1996, art 20) kohaselt on mingil põhjusel perekondlikust kasvukeskkonnast ilma jäänud lapsel õigus riigi abile ja kaitsele, sealjuures peab riik tagama lapsele alternatiivse hoolitsuse. Kõige suurem roll asendushoolduse korraldamisel on kohalikel omavalitsustel, kelle ülesandeks on sotsiaalhoolekandeseaduse kohaselt vanemlikust hoolitsusest ilma jäänud laste elukoha, kasvatamise ja hooldamise tagamine (EV Sotsiaalministeerium, 2014, lk 11). Sotsiaalhoolekande seadus (2015 § 45⁹) sätestab, et kohalik omavalitsus peab lapsele tagama asendushooldusteenuse juhul, kui:

- 1) lapse vanem on surnud;
- 2) lapse vanemale on tema piiratud teovõime tõttu määratud eestkostja;
- 3) vanema hooldusõigus lapse suhtes on peatatud, seda on piiratud või see on täielikult ära võetud;
- 4) laps on vanemast eraldatud.

Siinjuures rõhutavad lastekaitseadus (2014 § 21) ja perekonnaseadus (2009 § 123), et igal sammul lähtutaks lapse huvidest – see tähendab lapse kuulamist, tema arvamuse arvestamist ning igakülgset kaasamist teda puudutavate otsuste tegemisse. Asendushooldusteenus tagatakse noorele 19-aastaseks saades kuni järgmise õppeaasta alguseni (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45⁹) ning pärast seda osutatakse noorele õpingute katkemiseni või hiljemalt 25-aastaseks saamiseni järelhooldusteenust, mille eesmärk on asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva isiku iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 45¹⁵⁻¹⁶).

Lapse perekonnast eraldamise ning hooldusõiguse piiramise sätestab perekonnaseadus. Last võib perekonnast eraldada vaid juhul, kui muud meetmed ei ole lapse turvalisuse parandamisel tulemust andnud. Lapse perekonnast eraldamine toimub kohtumääruse alusel, kui aga olukord on lapse elule ja tervise ohtlik, võib teda perekonnast eraldada enne kohtumääruse jõustumist. Selleks on kohalikul omavalitsusel vaja kohtule esitada avaldus vanema hooldusõiguse piiramiseks. (Perekonnaseadus, 2009) Kohtule avalduse esitamisel peab kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötaja esitama ka põhjaliku

ekspertiisi detailse informatsiooniga, mil viisil on lapse elu ja tervis ohus ning missuguseid meetmeid on siiani olukorra lahendamiseks rakendatud . Kui lapsele sobivat eestkostjat ei leita, võtab selle rolli elukohajärgne kohalik omavalitsus (KOV) ning lapse asenduskoduteenusele suunamise otsuse teeb lapse eestkostja rollis olev kohalik omavalitsus. (Riigikontroll, 2009, lk 13)

Järgmisena leiab KOV sobiva asenduskodu teenuse osutaja ning sõlmib sellega lepingu. Sõlmitava lepingu lisas peab olema kohaliku omavalitsuse sotsiaal-või lastekaitsetöötaja koostatud juhtumiplaan, kus on määratletud lapse olukord, abivajadus ning tegevuskava vajaliku abi osutamiseks, plaan vaadatakse üle vähemalt korra aastas (Osila *et al.*, 2016, lk 39). Juhtumiplaan koostatakse lapsele/noorele enne asendus- või järelhooldusele suunamist. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015 § 10) kohaselt on juhtumiplaan lapse elu ja arengu kajastamisel ning planeerimisel oluliseks dokumendiks, mis tuleks üle vaadata vähemalt korra aastas, järelhooldusteenusele liikudes tuleks koostada uus plaan. Lisaks on kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötajal seadusjärgselt (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015 § 45⁹) kohustus asenduskodus viibivat last tema heaolu hindamiseks vähemalt kaks korda aastas külastada.

Asenduskodul peab teenuse osutamiseks olema tegevusluba, mille väljastab Sotsiaalkindlustusamet, kelle ülesandeks on lisaks tegevusloa andmisele ka teenuse järelevalve. Sotsiaalministeeriumi vastutusalasse kuulub Sotsiaalkindlustusameti kaudu asendushooldusel olevatele lastele ning iseseisvasse ellu astuvatele noortele mõeldud toetuste maksmine ning välisriiki lapsendamise korraldamine. Sotsiaalkindlustusamet saab asendushooldusele suunata inimkaubanduse või seksuaalse väärkohtlemise ohvriks langenud või ilma saatjata välisriigist saabunud alaealisi. (EV Sotsiaalministeerium, 2014, lk 11-13) Asenduskoduteenuse korraldamine ja osutamine kuulub kohaliku ja maakondliku tasandi vastutusvaldkonda ning seadusandlik pool ja rahastus otsustatakse riiklikul tasandil. Asendushooldusteenuse eesmärk on „pika- või lühiajaliselt lapse heaolu ja õiguste tagamine, lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena.“ (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 45⁵)

Varasemalt sätestati asenduskoduteenuse maksumus ning rahastamine iga-aastase sotsiaalkaitseministri määrusega. 2017. aastal oli osutatava asenduskoduteenuse minimaalseks hinnaks lapse kohta kalendrikuus 575 eurot ning maksimaalselt 1450 eurot. (Riigieelarvest rahastatava asenduskoduteenuse minimaalne ja maksimaalne maksumus asenduskoduteenust saama õigustatud lapse kohta kalendrikuus ja -aastas ning rahastuse jaotuse tingimused ja kord, 2016, § 1) Alates 2018. aastast rahastatakse asendushooldusteenust lapse elukohajärgse kohaliku omavalitsuse eelarvest ning lapse enda sissetulekutest. Teenuse osutamiseks vajalik raha eraldatakse kohalikele omavalitsustele riigieelarvest toetusfondi kaudu. Toetuse suurus arvestatakse asendus- ja järelhooldusel viibivate isikute arvu ning eelmise aasta eelarve jäägi põhjal. Oluline on mainida, et laste hooldusperedesse paigutamise soodustamiseks on makstav toetus koefitsiendipõhine: perekodu koefitsient on 2,4; asenduskodul 2,3; hooldusperel 2 ning järelhooldusel 1, koefitsiendi väärtus on hinnanguliselt 500 eurot. Lapse isiklike kulude katteks peab igakuiselt kuluma vähemalt 240 eurot (Sotsiaalkindlustusamet, 2017, lk 6-7)

Iseseisvasse ellu astus asendushoolduselt 2015. aastal 230 noort, kellest 146 eestkostja perekonnast, 71 asenduskodust ning perekonnas hooldamiselt 13. (Osila *et al.*, 2016, lk 42) 2016. aasta lõpul viibis eestkosteperedes 1395, asenduskodus 1013, hooldusperedes 191 ning uude perre lapsendati 38 last. Kõige enam on asenduskodudes 13–17-aastaseid noori (umbes 40% teenusel olevatest lastest). (TAI, 2017, lk 2) Laste ja perede arengukavas 2012-2020 (2011, lk 26) tõdetakse, et arenenud ühiskonna kohta on meil vanemliku hooleta lapsi liiga palju ning perepõhist asendushooldust rakendatakse liiga vähe. Ennetavasse töösse (nt vanemlike oskustega arendamine, varane märkamine jms) investeeritakse minimaalselt ning põhiline töö käib nn „tulekahju kustutamiseks“. Prioriteetide suhet iseloomustavad riikliku rahastuse proportsioonid: 2009. aastal kulus asendushooldusele umbes 17 miljonit eurot, vanemlust toetavatele teenustele kulus aga umbes 192 000 eurot. Siinkohal on oluline mainida, et asenduskoduteenus on erinevatest asendushoolduse vormidest kindlasti kõige kulukam, ometi enim eelistatuim variant.

1.3. Asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks eluks

1.3.1 Eluks vajalikud oskused

Iga asendushooldusel oleva lapse puhul, ükskõik mis vanuses ja kui pikalt ta asendushooldusel viibib, peaks üks silm olema alati tulevikul. Ainult olemasolevate probleemidega tegelemine ei ole piisav – korporatiivsel vanemal on vastutus ette planeerida ning anda lapsele hea algus eelseisvaks eluks (Thomas, 2005, lk 171). Asendushooldusel olevatel noortel puudub tihti võimalus oskuste arendamiseks ja harjutamiseks, mida tavaliselt õpitakse pikema aja jooksul järk-järgult, kui vanemad lubavad neil proovida, ebaõnnestuda ja uuesti proovida (Loman & Siegel, viidatud Smith, 2011, lk 224 vahendusel). Krebs ja Pitcoff (2006, lk 124) leiavad, et asendushooldusel olevad teismelised, lõpuks iseseisvad täiskasvanud, peavad olema võimelised informatsiooni töötlemise ja analüüsimise ning suutma lahendada erinevaid elus ettetulevaid olukordi. Sarnastes oludes kõikidele isikutele sobivat universaalset käitumismustrit ei eksisteeri, seetõttu on intellektuaalsete oskuste arendamine erinevate väljakutsetega toimetulekuks väga oluline.

Kõiki eluks vajalikke oskusi pole kindlasti võimalik ette näha ega kaardistada. Ameerikas tegutsev sihtasutus *Casey Family Programs* tegeleb asendushoolduse ennetuse, korraldamise ning arendamisega. Koostöös laste ja noorte, kasuvanemate ning ekspertidega töötati välja eelkõige kasuvanematele suunatud juhised eluks vajalike oskuste kaardistamiseks, mõõtmiseks ning arendamiseks. Juhiste eesmärgiks on aidata vanematel ja hooldajatel lastele ning noortele õpetada erinevaid iseseisvas elus toimetulekuks vajalikke oskusi. (Casey Family Programs, 2001, lk 4) Samu materjale on asenduskodust elluastunud noorte toimetuleku kirjeldamiseks kasutatud Praxise 2016. aasta asenduskodust elluastuvate noorte uuringus (Osila *et al.*, 2016, lk 46). Üldiselt võiks oskusi kategoriseerida järgmiselt (Casey Family Programs, 2001, lk 4):

- argioskused (*daily living skills*) – menüü planeerimine, vajalike toiduainete ostmine, toiduvalmistamine, lauakombed, riiete hooldamine, koristamine, ohutus;
- majutus, transport ja toetavad ressursid (*housing, transportation and community resources*) – eluaseme leidmine, võimalused ja kulud, transpordivõimalused ja -

kulud, erinevate ühisressursside kasutamise võimalused (nt toetused, teenused, info leidmine, valimine, abi otsimine);

- enesehoolitsus (*self-care*) – isiklik hügieen, vaimne ja füüsiline tervis, arstivisiidid, alkoholi, narkootikumide ja tubakatoodete tarbimine;
- suhted ja seksuaalkäitumine – anatoomia, täisväärtuslikud suhted, seks, rasestumine ja suguhaigused, vanemlikud oskused;
- rahaga ümberkäimine (*money management*) – teenimine, maksud, säästmine, erinevad finantskohustused, eelarve planeerimine;
- sotsiaalne areng (*social development*) – enda väärtustamine, kultuuriline taust, kommunikatsioon ja suhted, hobiaid;
- töö ja õppimine (*work and study skills*) – karjääriplaneerimine, töötamine, otsustamine, õpioskused ning info erinevate võimaluste kohta.

2011. aasta uuringust (Turk, 2011, lk 26) nähtus, et asenduskodus kasvavad noored ei oma tihti argiste toimetustega kokkupuudet. Ankeetküsitlusest selgus, et 62% noortest ei olnud ahju kütnud ega ostnud majapidamistarbeid, veerand vastanutest ei olnud kunagi ostnud söögitegemiseks vajalikku materjali ning üle poolte noortest ei olnud kunagi elektripirni vahetanud või nõopi õmmelnud. Siin mängib osaliselt rolli sotsiaalkaitseministri määrus „Tervisekaitseõuded asendushooldusteenusele pere- ja asenduskodus“ (2007), mille § 8 lg 12 kohaselt ei ole alla 18-aastastel asenduskodus viibivatel lastel lubatud näiteks aknaid, valgusteid ja tualettruumi puhastada. Lisaks on ette nähtud, et köök peab olema varustatud nõudepesumasina.

Krebs ja Pitcoff (2006, lk 129) leiavad, et kogukonnaga ühinedes ollakse sellega vastastikkuses sõltuvussuhtes. Enese eest seismine ning läbirääkimis- ning probleemilahendusoskused on kogukonnas toimetulemiseks hädavajalikud. Kuna igaks olukorraks ei ole ettekirjutatud käitumisreegleid, peab inimene olema kohanemisvõimeline, selleks on omakorda vajalik analüüsioskus, otsustusvõime ning vastutustunne. Enda eest seismine on hädavajalik ning enamasti asendushooldusel viibivate noorte seas alaarenenud oskus.

Asendushooldusel olnud lastel on täiskasvanuna suur risk sotsiaalsele tõrjutusele, parimaks sotsiaalse kaasatuse tagatiseks on tingimata haridus. Hariduslikud standardid

tõusevad pidevalt ning nõnda suureneb ka lõhe tava- ning asendushooldusnoorte hariduslike saavutuste vahel. Kuigi isikute perekondlik taust ning ressursid on olulised, ei ole need enam kõrghariduse omandamisel peamised faktorid. (Jackson & Cameron, 2012, lk 1107). Ferguson'i ja Wolkow'i (2012, lk 1143) sõnul on hariduse omandamine oluline, kuna katkenud haridusteed seostatakse tõsiste pikaaegsete tagajärgedega nagu töötus, sotsiaalsüsteemist sõltumine ning õigusrikkumised. Kodust eemaldatud lastele on kool tihti hädavajaliku stabiilsuse ja juhendamise allikaks.

K. Laane (2012) uuris oma magistritöö raames Keila SOS Lasteküla noorte koolikogemust ja jõudis järeldusele, et see mõjutab selgesti laste õpihimu ning seeläbi ka saavutatavat haridustaset ja -kvaliteeti, oluline on mainida, et noortel seostusid kooliga pigem negatiivsed mälestused, nt müra ja kiusamine (Laane, 2012, lk 27). Jackson ja Cameron (2012) uurisid kolme aasta vältel Inglismaal, Taanis, Hispaanias ja Ungaris asenduskodu noorte hariduskäiku ning leidsid, et seda mõjutavad erinevad (Jackson & Cameron, 2012, lk 1113):

- süsteemsed – sotsiaal- ja haridussüsteemi vähene koostöö;
- kooliga seotud – vähene empaatia läbielatu arvestamisel, oskamatus käitumishäiretega lastega tegelemisel, raskused koolitööde järelevastamise korraldamisel, koolikiusamine, sildistamine, võimete alahindamine;
- hooldusega seotud – hooldajate ja sotsiaaltöötajate madalad ootused ning ebapiisav tugi, asenduskodu (sh kooli) vahetamine, vähene info kõrgema hariduse omandamise võimaluste kohta, propageeritakse pigem majanduslikku iseseisvust kui haridusse investeerimist;
- isiklikud – puudulikud oskused, motivatsioonipuudus, bioloogiliste vanemate negatiivne suhtumine haridusse, ebaõnnestumiste ja hooldajate toe puudumise tõttu tekkinud depressioon, majanduslik surve, kurnatus ning füüsilise ja vaimse tervise probleemid.

Asendushooldusel olevatel noortel on suurem tõenäosus haridustee katkestamiseks või lünkade tekkimiseks. Mujal maailmas läbiviidud uuringutest (Ferguson & Wolkow, 2012; Pecora, 2012; Jackson & Cameron, 2012; Stein & Verweijen-Slamnescu, 2012) nähtub, et asenduskodus kasvanud noortel on täiskasvanuna madalam haridustase, eriti suur erinevus on kõrghariduse omandanud tavanooete ja asenduskodu noorte hulga vahel.

Näiteks Kanadas lõpetas 2007. aastal asenduskodu noortest keskkooli vaid 48%, tavanoores seas oli vastav protsent 75 (Pecora, 2012, lk 1144). Eestiski on asendushooldusel ning tavaperedes kasvavate noorte haridustees statistilisi erinevusi. Asenduskodu noored õpivad võrreldes tavanooresga 17% võrra enam edasi kutsehariduses ning tavanoores omandavad omakorda 11% võrra enam kõrghariduse (Osila *et al.*, 2016, lk 57). Asendushooldusel olevate noorte seas propageeritakse kutseharidust akadeemilisest haridusest enam, soovides sellega saavutada noorte võimalikult kiire majanduslik iseseisvus (palju kiirem, kui tavanoores seas). Kuigi kutseharidus on kiirem tee majandusliku iseseisvuseni, seostatakse akadeemilise kõrgharidusega pikas perspektiivis paremat sissetulekut (Jackson ja Cameron, 2012, lk 1114).

Lisaks lapse materiaalsele heaolule on tähtsal kohal emotsionaalsed vajadused ning isiksuse ning minapildi arenguks soodne keskkond. Oma ainulaadse identiteedi kujundamisel on tähtis roll perekonnal, millega asenduskodu lastel on tihti suhted katkenud. 2016. aastal asenduskodu noorte seas läbiviidud küsitluse (Osila *et al.*, 2016, lk 130) andmetel puudusid oma bioloogilise perega suhted tervelt 57%-l vastanutest. Tihti on asenduskodu lastel seoses bioloogilise pere ja koduga traumaatilisi mälestusi, kuid see ei tähenda, et neid teemasid vältima peaks. Lapsel on oluline teada, mis temaga minevikus juhtunud on ning asenduskodu peab võimaldama lapsel neid sündmusi arutada ning mõtestada. Lapse elulooga töötamise meetod on heaks vahendiks erinevate kogemuste ja mälestuste läbitöötamisel, see aitab lapsel oma minevikku tõlgendada ning seeläbi minapilti kujundada. Lapse kogemuste mõtestamine aitab lapsel mõista, et tema ei ole juhtunud süüdi ning selle alusel saab ta otsustada kas ja mil määral bioloogilise perekonnaga suhelda. (Sindi & Strömpl, 2016, lk 25) Asenduskodu võiks ja peaks julgustama noori bioloogilise perega suhtlemisel ning olema vajadusel vahendaja rollis.

1.3.2. Ettevalmistust mõjutavad tegurid

Mujal maailmas läbi viidud uuringutest (Geenen & Powers, 2007; Stein & Verweijen-Slamnescu, 2012) nähtub, et eduka ettevalmistuse üks tähtsamaid komponente on kaasamine – noortele on iseseisvumise protsessis oluline, et nad saaksid osaleda nende elu puudutavate otsuste tegemisel. Erinevad plaanid tuleks koostada ühiselt ning arvestades noorte endi arvamust näiteks elukoha valimisel, bioloogilise perega

suhtlemisel, tugivõrgustiku loomisel jms. Noor peaks olema kursis tema elu puudutava ajagraafikuga ning saama seda vastavalt vajadusele kohandada. Kui noort ei ole varasemalt otsustamisprotsessidesse kaasatud ning talle ei ole antud võimalust otsuste eest vastutust võtta, siis kuidas peaks ta sellega iseseisvas elus hakkama saama?

Efektiivse ettevalmistuse teise komponendina tõid noored uuringutes välja sotsiaalse toe ja tugivõrgustiku olemasolu. Sotsiaalne toetus sisaldab emotsionaalset- (hoolimine), informatiivset- (teabe jagamine) ja instrumentaalset (ressursid) tuge ning ka tagasisidet (Hiles, Moss, Wright, & Dallos, 2013, lk 2066). Pikaajalisi ja usalduslikke suhteid peetakse tihti teenustest ja toetustest olulisemaks. Siin all mõeldakse nii laiendatud perekonda, kasvatajaid/hooldajaid, sotsiaaltöötajaid, tugiisikuid, mentoreid kui ka sõpru. Heade suhete aluseks on usaldusväarsus ning tunne, et keegi tunneb noore käekäigu ja arengu vastu tõeliselt huvi, samuti võiks keegi olla noorele positiivseks eeskujuks. Suhtes hinnatakse kõrgelt ausust ja siirust (Hiles *et al.*, 2014, lk 6). Sotsiaalsed suhted aitavad arendada täisväärtuslikku minapilti ning kujundada positiivset enesehinnangut, samuti moodustavad turvavõrgu, kust probleemide korral abi saab. Pärast asenduskodust lahkumist peavad Jones'i (2011, lk 1926) sõnul noored oluliseks võimalust asendushooldussüsteemiga kontakti säilitada.

Asenduskodu noorte sotsiaalne võrgustik on tavanaortest tihti nõrgem, seetõttu võiks pikaajalise toe pakkujaks olla tugiisik. Veel üheks toe vormiks võiks olla tugipere, kus lapsed näevad toimivat peremudelit ning saavad osa igapäevatoimetustest. Mõnel pool tegutsevad ka „Vanem Vend, Vanem Õde“ programmid, mille eesmärgiks on luua lapse ja täiskasvanu vahel sõprussuhe, et lapsel oleks usaldusisik ning eluterve eeskuju. Tugiisiku tõhusust ning vajalikkust rõhutavad mitmed erinevad juhised ja kirjandusallikad (United Nations, 2009; Quality4children, 2004). 2016. aastal asenduskodunoorte seas läbi viidud uuringus (Osila *et al.*, 2016, lk 106) osalenutest oli elluastumisperioodil tugiisik vaid kahel noorel.

Tugiisiku teenust peaks sotsiaalhoolekandeseaduse (2015 § 23) kohaselt osutama kohalik omavalitsus. Kui asenduskodu asub lapse elukohajärgsest kohalikust omavalitsusest väga kaugel, on neil raske teenust korraldada. Sotsiaalkindlustusamet on kahe asutusega (OÜ Keerub ja Febrec OÜ) sõlminud aasta lõpuni kehtiva lepingu Põhja ja Lääne piirkonnas asenduskodust elluastuvatele noortele tugiisikuteenuse pakkumiseks. 2016. aastal tööjõu-

ja oskuste hetkeolukorra ja tulevikutrendide analüüsimiseks sotsiaaltöö valdkonnas läbiviidud uuringus (Jöers-Türn, Leoma, & SA Kutsekoda, 2016) käsitletakse ühe ametina tugiisikuid. Tugiisikuid arvestati uuringu kontekstis erivajadusega lapsele, psüühilise erivajadusega inimesele, toimetulekuraskuses perekonnale ja täiskasvanud inimesele. Uuringuraportit lugedes avaldusid sealt ka asenduskodust elluastuvad noored, kuid tegu ei ole tugiisikuteenuse arendamisel prioriteetse sihtgrupiga. Uuringu kohaselt tõuseb tulevikus tugiisikute vajadus seoses deinstitutionaliseerimise ja rahvastiku vananemisega märgatavalt.

Jones (2011, lk 1926) leidis oma uurimuses, et asendushooldusel olles küll jagatakse noortele informatsiooni ning õpetatakse erinevaid oskusi, kuid nad ei ole nende omandamiseks enne praktilise vajaduse tekkimist piisavalt vastuvõtlikud, seetõttu peaks pakutav tugi olema pikaajaline. Näiteks töötösingutel vajalikku CV koostamist harjutatakse korduvalt, kuid noored ei keskendu sellele täielikult ning reaalses situatsioonis tekib selle koostamisel palju erinevaid küsimusi. Lisaks töid noored välja, et vajalik oleks finantsabi ning sobivate teenuste leidmisel abistamine. Hiles jt (2013, lk 2066) tõdesid, et iseseisvat hakkamasaamist peetakse asenduskodu taustaga noorte seas saavutuseks ja abi küsimist nähakse läbikukkumisena. Tegelikult on abi küsimine igapäevaelu loomulik osa ning seda ei peaks pelgama, oluline on teada kust ja kellelt erinevates olukordades abi paluda.

Mõned asenduskodud (nt SOS Lasteküla, Tallinna Lastekodu) pakuvad noortele sujuvamaks iseseisvumiseks nn. toetatud elamise võimalust noortekodude näol. Noortekodusse asutakse elama pärast põhikooli lõpetamist ning jäädakse sinna kuni neljaks aastaks. Noored saavad iga kuu raha, mille eest peavad ise endale vajaliku muretsema, ise endale süüa valmistama ning muid argiseid toimetusi tegema, seejuures on ööpäevaringelt majas olemas üks täiskasvanu, kes vajadusel noori juhendab. Asenduskodust elluastuvate noorte uuringus (Osila *et al.*, 2016, lk 67) küsitletutest oli noortekodus elanud või elas peaaegu üks kolmandik. Noortekodu teenuse osutamine ei ole kohustuslik, kuid on kindlasti soovituslik, kuna annab noortele võimaluse iseseisvaks toimetulekuks vajalikke igapäevaoskusi harjutada turvalises keskkonnas.

Geenen ja Powers (2007, lk 1099) leiavad, et süsteemis, kus suured muutused on visad tekkima, peaks noorte iseseisvumise planeerimise ja ettevalmistamise eesmärgiks olema nende unistuste täitumine ja selle nimel töötamine, mitte lihtsalt kuidagi ära elamine!

1.4. Kohaliku omavalitsuse roll ja võimalused asenduskodu noorte toetamisel

Nagu eelpool mainitud, on asenduskoduteenuse korraldamisel kõige vastutusrikkam roll kohalikul omavalitsusel, millele on seadusega pandud mitmeid erinevaid ülesandeid. Esmalt peab kohalik omavalitsus tuvastama lapse abivajaduse, seejärel tuleb lapse olukorra fikseerimiseks ning toe planeerimiseks koostada juhtumiplaan ja tegevuskava. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015 § 10) kohaselt peab plaan olema lapse asenduskodusse paigutamisel sõlmitava lepingu lisa ning seda peab üle vaatama ja täiendama vähemalt korra aastas. Plaan peab sisaldama ka kindlaid tegevusi ja meetmeid noore iseseisva elu alustamise planeerimisel, toimides niiviisi ka elluastumisplaanina.

Riigikontrolli auditis (2009, lk 16) on välja toodud, et aastal 2008 oli juhtumiplaan koostatud õigeaegselt vaid 45%-le asenduskodudesse suunatud lastest, 2016. aastal asenduskodulaste seas läbiviidud küsitlusest (Osila *et al.*, 2016, lk 84) selgus, et 32% noortest ei ole oma plaaniga tutvunud; 15% ei tea plaanist midagi ja vaid 48% vastanute sõnul on neil alati või mõnikord olnud võimalus plaani koostamises kaasa rääkida. Võrreldes 2011. aasta uuringuga (Turk, 2011) on tulemused küll paranenud, kuid kaasamise ning lapse huvidest lähtumise seisukohalt on arenguruumi palju.

Õiguskantsleri asenduskoduteenuse analüüsist (2013, lk 48) selgus, et mitmed kohalikud omavalitsused on ebaseaduslikult volitanud asenduskodusid lapse juhtumiplaani koostama või muid nende pädevusse mittekuuluvaid otsuseid tegema. Samuti ilmnes analüüsist, et tihti on asenduskodu ja kohaliku omavalitsuse rollid hägustunud. Kui kohalik omavalitsus on lapse seaduslik eestkostja, käib selle rolliga ka kaasas teatud vastutus ning kohalik omavalitsus peaks täitma eestkostja rolliga kaasnevaid ülesandeid. Tabelis 1 on toodud selgelt eristatud KOV ja asenduskodu pädevusse kuuluvad ülesanded, kuid uuringutest selgus, et neid piire tihti ei tunta.

Tabel 1. Vastutuse jagunemine asenduskoduteenusel oleva lapse eest

Kohalik omavalitsus: eestkost	Asenduskodu: tavahooldus
Lapse arengut püsivalt ja pikaajaliselt mõjutavad asjaolud	Lapse igapäevaelu asjaolud
Lapse asendushoolduse vormi muutmine	Lapse muutusteks ettevalmistamine
Isikut tõendavate dokumentide ja pangakaartide taotlemine	ID-kaardi originaali ja teiste dokumentide koopiade säilitamine
Lapse esindamine alaealiste komisjonis ning kohtueelsetes ja kohtu menetlustes	Vajadusel osalemine nimetatud menetlustes
Lähedastega suhtlemine ja lapse perekonda lubamine või keelamine	Lähedastega suhtlemise võimaldamine
Sobiva lasteaia, kooli või õppevormi valik	Toetamine igapäevases õppimises, lastevanemate koosolekul osalemine
Puude raskusastme tuvastamise ja rehabilitatsiooniteenuste taotlemine	Rehabilitatsiooniteenustel käimise ja vajadusel rehabilitatsioonitegevustes osalemise korraldamine
Vajadusel raviotsuste ülevaatamise taotlemine	Raviotsuste järgimine
Lapse välismaale mineku lubamine	Lapsega välismaal käimine

Allikas: Sarv, 2013, lk 15

Lapse elukohajärgne kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötaja on kohustatud asenduskodus viibiva lapse arengu ja heaolu hindamiseks teda asenduskodus vähemalt kaks korda aastas külastama, erinevate uuringute põhjal aga nähtub, et paraku see tihti nii ei ole. 2011. aasta küsitluses (Turk, 2011, lk 39) väitsid pooled noored, et sotsiaaltöötaja ei käi nendega kohtumas, vaid 30% sõnul kohtusid nad sotsiaaltöötajaga kaks korda aastas; 2016. aasta uuringus (Osila *et al.*, 2016, lk 74) osalenutest oli vaid ühel vastajal sotsiaaltöötajast tõeliselt abi ja tuge. Kohaliku omavalitsuse sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad on tihti suure töökoormuse tõttu väga hõivatud ning mõnedes omavalitsustes sellise ametinimetusega töötajad sootuks puuduvad. Samas on KOV sotsiaaltöötaja lapse juhtumiga alusest peale kursis ning võiks regulaarsete kohtumistega olla lapse tugivõrgustiku osa, tunda lapse käekäigu vastu tõelist huvi ning olla talle usaldusisik.

Geenen ja Powers (2007, lk 1094) leiavad, et sotsiaaltöötaja võiks olla lapse ja tema bioloogilise perekonna suhtluse vahendajaks. Bioloogilise perega suhtlemine on noore identiteedi seisukohalt oluline ning seda tuleks soodustada terve asendushooldusel viibimise perioodi ajal. Varem või hiljem otsivad iseseisvat elu alustanud noored oma bioloogilise perega kontakti. Kuna kontakt võib olla keeruline, kahjulik või

ärevusttekitav, oleks sotsiaaltöötajast selle kontakti avastamisel palju abi. See annab sotsiaaltöötajale võimaluse ka rohkem noore päritoluperekonnaga tegeleda. Lapse perekonnast eraldamise järel tuleks pöörata rohkem tähelepanu perekonna probleemide lahendamisele ning vanemlike oskuste arendamisele, eesmärgiga laps võimalusel perekonda tagasi suunata.

Asenduskodust iseseisvat elu alustavad noored ise peavad üheks olulisimaks kohaliku omavalitsuse pakutavaks tugimeetmeks elamispinna tagamist. Sotsiaalhoolekandeseaduse (2015, § 41) kohaselt peab KOV tagama isikule elamispinna, kui ta selleks ise suuteline ei ole. Osila ja kolleegid (2016, lk 154) leidsid, et noored ei taha aga tihti kodukohta tagasi pöörduda (nt sotsiaälvõrgustiku, töökohtade ja haridusasutuste puudumise tõttu) ning osutavad, et otstarbekam oleks pakkuda noortele elamispinda meelepärasesse piirkonda. Selline kohalike omavalitsuste vaheline koostöö on praegu võimalik, kuid praktikas kasutatakse seda harva.

Thomas (2005, lk 190) leiab, et hea sotsiaaltöö praktika laste ja noortega tähendab eelkõige lapse poolel olemist ja olla pühendunud lastele, kui inimestele. Lapsed ja noored saavad kiirelt aru, kas sotsiaaltöötaja on pühendunud. Pühendunud sotsiaaltöötaja on noorte sõnul hea suhtleja ja kuulaja, mõistev, abivalmis, hooliv, usaldusväärne, õiglane ning viib last mõnikord välja ja annab šokolaadigi!

Noorele pakutav tugi peaks olema nendega koos planeeritud ja läbi arutatud, pigem ennetav, mitte vaid kriisile reageeriv, paindlik erinevate vajaduste suhtes ning peaks keskenduma eelkõige praktilistele, finantsilistele ja emotsionaalsetele vajadustele (*Ibid.*). Asendushoolduselt lahkuvale noorele pakutava toe alustalaks peaks olema ühine hoolduselt lahkumise planeerimise protsess. Kui noor on edasiste sammude planeerimisse kaasatud koos sotsiaaltöötaja, kasvatajate ja teiste spetsialistidega, tagab see jätkusuutliku toe terve üleminekuperioodi kestel.

2. UURIMUS NOORTE ETTEVALMISTUSEST ISESEISVAKS ELUKS HAIBA LASTEKODUS

2.1. Haiba Lastekodu tutvutus

1995. aastal suleti liiga suurte ülalpidamiskulude tõttu Harjumaal, vanas mõisahoones asunud Muraste Lastekodu. Seejärel loodi Harju Maavalitsuse ettepanekul 1995. aasta 25. mail Kernu vallavolikogu otsusega 45-kohaline peresüsteemiga Haiba Lastekodu. Asutus rajati tol hetkel pooleli olevasse lastepäevakodu hoonesse. Erinevate asenduskodu käivitamisega seonduvate küsimuste lahendamiseks ja lastekodu mudeli väljatöötamiseks loodi 1998. aastal töörühm, kuhu kuulus 7 erinevat asenduskodude ja Kernu vallaga seotud spetsialisti, töörühma juhiks sai Haiba Lastekodu esimene juhataja – Sigrid Petofer. Haiba lastekodu avati 29. detsembril, 1999. aastal. Esimesed lapsed, õde ja vend, saabusid lastekodusse juba enne jõule, 2010. aastal alustas tööd ka turvakodu. (Haiba Lastekodu, 2011)

Asenduskodu hoone on ümmarguse põhiplaaniga, selle keskseks osaks on aatrium, lisaks sellele on majas 4 korterit ja administratiivosa. Kolm korterit on 7-toalised (igas korteris kohti 12-le lapsele) ning neljas korter on 4-toaline (kohti 8-le lapsele). Lisateenustena annab asutus Kernu vallale raamatukogu tarbeks ruume üürile ning asenduskodu köök toitlustab ka kohalikku lasteaeda, varemalt osutati ka turvakoduteenust. Oluliseks rahaliseks toetajaks on Harjumaa Omavalitsuste Liit, asutuse eelarve moodustub teenusel viibivate laste eestkostja rollis oleva kohaliku omavalitsuse eelarvest eraldatud rahast, minimaalsed kulutused lapsele sätestab sotsiaalhoolekande seadus. Asenduskodu ehitamiseks ning pärast valmimist igapäevatöö toetamiseks loodi sihtkapitali valitsemiseks Haiba Lastekodu Sihtasutus, mille arvele kantakse kõik rahalised toetused ja annetused. Eelarvest kõige suurema osa moodustavad asutuse personalikulud (65%), teisena majanduskulud (20%) ning kolmandana otsesed kulutused lapsele (15%). (*Ibid.*)

Praegu on asutuses järgmised töötajad: juhataja, personali- ja haldusspetsialist, majandusjuhataja, kaks kokka, koristaja, majaperenaine, abiõpetaja, remondimees-majahoidja ning kasvatajad. Vajadusel käiakse erialaspetsialistide vastuvõtul väljaspool maja.

Laps paigutatakse lastekodusse tema elukohajärgse omavalitsuse ja Haiba Lastekodu vahel sõlmitud asenduskoduteenuse halduslepingu alusel. Lapse eestkostetasutus koostab lapsele tegevuskava ning juhtumiplaani, mida uuendatakse regulaarselt. Lapse elu ning käekäigu talletamiseks on iga lapse kohta lastekodus toimik ning eluraamat, mis sisaldab tunnistusi, diplomeid, fotosid jms olulist. Lapsele vormistatakse asenduskodus viibides isikut tõendav dokument ning vajadusel avatakse isiklik arvelduskonto. Laps saab oma arvelduskontot kasutada vastavalt kokkuleppele asutuse juhtkonna ning eestkostetasutusega. Asenduskodu maksab lastele ka iganädalaselt taskuraha, mille suurus varieerub vastavalt vanusele, nõnda saavad lapsed esmased kokkupuuted rahaga arveldamisel. Vanemate ja sugulastega suhtlemist soositakse tingimusel, et kokkupuuted ei ole lapsele kahjulikud ning kohtumised saavad toimuda vastavalt kokkuleppele lastekodu juhtkonnaga. Lapse registreeritud elukoht jääb sellesse kohalikku omavalitsusse, kust ta pärit on. Täisealiseks saades pöördub laps tagasi oma eelnevasse kodukohta, mistõttu on oluline lapse sugulaste ja lähedastega kontakti hoidmine. Tihti on kontakt ametnikupõhine, mis tähendab, et kodukohaga aitab sidet hoida selle kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötaja.

2.3. Uurimuse metoodika ja valim

Uuringu läbiviimisel kasutati kvalitatiivset fenomenoloogilist meetodit, kuna see keskendub inimeste kogemustele ning sellele, kuidas inimesed oma kogemust tõlgendavad, nõnda on kvalitatiivne uurimismeetod hea vahend inimeste sotsiaalse käitumise uurimiseks (Õunapuu, 2014, lk 52-53). Kvalitatiivse uurimismeetodi üks levinumaid andmekogumise meetodeid on intervjuu, mis on väga paindlik ning võimaldab andmekogumist vastavalt vajadusele muuta.

Valimi moodustasid seitse Haiba Lastekodus elavat noort vanuses 13 kuni 18 ning üks iseseisvasse ellu suundunud noor vanuses 27, kellega viidi läbi poolstruktureeritud intervjuud. Valim moodustati mugavusvalimi põhimõttel, olulisteks kriteeriumiteks olid

kättesaadavus ja koostöövalmidus, 27-aastane asenduskodust juba lahkunud noor sattus juhuslikult intervjuude ajal asenduskodu külastama ning nõustus samuti intervjuud andma. Vastajate hulgas oli kolm tüdrukut ning viis poissi, lisaks viidi läbi kolm ekspertintervjuud, üks suuliselt ning kaks kirjalikult. Ekspertintervjuud tehti Haiba Lastekodu juhatajaga ning kahe lastekaitsetöötajaga. Ka lastekaitsetöötajad valiti mugavusvalimi põhimõttel, kuna olid koostajale kiirelt kättesaadavad ning nõus koostööd tegema.

Intervjuudeks koostati neli erinevat intervjuu kava/küsimustikku: üks asenduskodu noortele (Lisa 1), teine lastekaitsetöötajale (Lisa 2), kolmas Haiba Lastekodu juhatajale (Lisa 3). Neljas küsimustik koostati lastekaitse spetsialistile aastal 2018 (Lisa 4), et saada lisaks ekspertarvamus sel aastal jõustunud seadusemuudatustele. Intervjuude küsimused olid eelnevalt koostatud, kuid suuliste intervjuude käigus küsiti täpsustavaid ja suunavaid küsimusi. Enne intervjuude algust selgitati respondentidele töö eesmärki ja meetodeid, vastajatele ning lubati tagada anonüümsus. Noorte küsimustike koostamisel toetuti asendushoolduselt elluastuvate noorte uuringu (Osila *et al.*, 2016) küsimustikele, kuna nendes oli kategoriseeritud eluks vajalikud oskused. Küsimustikud algavad üldandmetega, nagu sugu, vanus, töö- ja koolikogemus. Asenduskodu noorte küsimustikud jagunesid pärast üldandmeid järgmistesse blokkidesse: elu asenduskodus, suhted sotsiaaltöötajaga, ettevalmistus iseseisvaks eluks ning lõpuküsimused. Noortega toimusid intervjuud Haiba Lastekodus ajavahemikus 07.-08.04.2017, lühim intervjuu kestis 19 minutit ning pikim üks tund ja neli minutit. Ühe lastekaitsetöötajaga viidi 7. aprillil 2017 läbi intervjuu tema töökohas, teine lastekaitse spetsialist vastas küsimustele e-kirja teel 13. aprillil 2018, asenduskodu juhataja vastas küsimustele e-maili teel kirjalikult 10. aprillil 2017.

Noorte ja lastekaitsetöötajaga tehtud intervjuud salvestati nende nõusolekul diktofoniga ning hiljem transkribeeriti programmiga InqScribe. Andmete analüüsimisel kasutati suunatud kodeerimist ning sisuanaüüsi, tuginedes Praxise uuringule (Osila *et al.*, 2016) ning Casey *Life Skills* tööriistale. Suunatud kodeerimise ja sisuanaüüsi puhul alustatakse andmete kodeerimist varasemate uuringute põhitervimite põhjal ning edasises analüüsis lisatakse vajadusel uusi koode juurde (Laherand, 2008, lk 292-296). Kodeerimise käigus

anti vastajatele tunnused soo ja vanuse järgi, näiteks 16-aastase tüdruku tähiseks T16 ning sama vana poisi tähiseks P16. Lastekaitsepspetsialistid on tähistatud vastavalt L1 ja L2.

2.4. Uuringu tulemused

2.4.1. Ettevalmistust mõjutavad tegurid

Teoreetilises osas rõhutati, et varased kiindumussuhted mõjutavad oluliselt laste edasist elukäiku, luues eeldused lapse arenguks ja õppimiseks, seega mängivad asenduskodusse sattumise vanus ning laste võimalikult vähene ümberpaigutus nende elus suurt rolli. Uuringus osalenud noored sattusid asenduskodusse 8-kuuselt kuni 13-aastaselt. Kõik kaheksa intervjuueritunud noort olid viibinud ainult Haiba Lastekodus ning mitte ükski vastajatest ei olnud viibinud hooldus- ega kasuperes. Lastekaitsepspetsialist leidis, et mida noorem laps teenusele satub, seda kergem on tema jaoks kohanemisprotsess.

Asenduskodu poole pealt on näha, et mida varem laps perest eraldada ja ta asenduskodusse jõuab, seda lihtsam meil on temaga. Teisalt mida väiksem ta on ja mida vähem oled jõudnud perega tööd teha, seda raskem on teda eraldada, sellepärast, et vanematelt hooldusõiguste äravõtmine on tohutult pikk tee ja töö.
(L1)

Enamasti on bioloogiline pere lapsele parim kasvukeskkond, seetõttu võetakse enne lapse perest eraldamist perekonna abistamiseks kasutusele kõikvõimalikud muud meetmed. Kui laps siiski asenduskodusse paigutatakse, on tema identiteedi kujunemiseks oluline võimalusel säilitada suhtlus bioloogilise perega. Kuuel vastajal kaheksast olid vanematega suhted säilinud. Kolm noort käisid regulaarselt vanemate juures, ühel noorel käis vanem asenduskodus külas ning kaks noort suhtlesid vanematega põhiliselt telefonitsi. Kolm vastajat tõid välja ka tiheda suhtluse õdede või vendadega. Küsimuse peale, kuidas suhted bioloogilise perega on, vastasid noored järgmiselt.

„No nagu sõbrad oleme või nii. Lihtsalt nagu helistaks vanale tuttavale. Mu isaga on ka umbes nii. Või noh temaga ma saan paremini läbi, aga ma ei pea ikka teda oma isaks. Tal on jumala savi...“ (P18)

„No harva käis siin külas, need olid kõige rõõmsamad päevad üldse vist. Ja alati kui ära läks, siis oli raske. Enam väga ei suhtle, suhted on halvaks läinud.“ (T16)

Isaga ma ei suhelnud üldse, isal oli alkoholiprobleem, ema suri ära. Vendadega suhtlus läks väga kiiresti ära. Mingi aeg sain teada, et üks vend on surnud. Aga noorem vend, ma tean nagu kus ta elab ja töötab, aga ma ei suhtle temaga. Kunagi oli väga suur viha ta vastu. See, et ta ei suutnud käia siin mul külas, pakkuda nagu sellist teadmist, et sul on keegi, ei tundnud huvi. Õega suhtlen ikka. (P27)

Vastustest nähtub, et noored peavad bioloogilise perega suhtlemist tähtsaks, eelkõige vajatakse tunnet, et keegi tunneb nende käekäigu vastu huvi. Lastekaitsepspetsialisti sõnul on peresid, kes on huvitatud lapsega suhtlemisest väga vähe, hinnanguliselt üks viieteistkümnest. Noored, kes oma vanematega ei kohtu, uurivad nende kohta lastekaitsetöötajalt, tundes huvi missugused nad on ja millised välja näevad, otsides niiviisi lastekaitsepspetsialisti sõnul oma juuri.

Puudulike peresuhete tõttu on asenduskodu noorte jaoks eriti oluline tugivõrgustiku loomine. Sotsiaalsed suhted, mis mõjutavad meie igapäevaelu, ehk tugivõrgustik on üks täisväärtusliku elu komponent. Lähedaste inimeste hulka võivad kuuluda perekond, sõbrad või muud olulised inimesed (näiteks tugiisik), nende olemasolu pakub emotsionaalset tuge ning võimalust oma muresid jagada. Uuringus osalenud noored pidasid oma sotsiaalses võrgustikus olulisimateks sõpru, kõikidel vastajatel on olnud parim sõber, kellega kõiki oma muresid ja rõõme jagada. Kaks noort tõi välja ka sõprade negatiivse mõju.

Ma sain kohe sõbrad siin õega, et see läks nagu väga hästi. No see läks hästi, aga võib-olla ka sealt tekkisid need edasised probleemid (viidates alkoholi ja narkootikumide tarvitamisele), ma liiga kiiresti võib-olla sain endale sellised vanemad sõbrad siis, kes siin külas nagu elasid. Mul olid sellised suuremad iidolid, kelle järgi ma nagu jooksin ja kes hoidsid mind. (P27)

Sotsiaalne surve alkoholi- ja narkootikumide tarbimiseks on noorte seas üsna levinud. End üksikuna tundev segaduses noor on kuuluvustunde ja uute sõprade heakskiidu

saamiseks kergesti mõjutatav, tekib nn „kambavaim“. Esialgu toredana tunduvatest pidudest võib tulevikus areneda sõltuvus.

Kaks noort pidasid oma tugivõrgustikus oluliseks märkida ka tugiisikuid. Intervjueeritud noortest olid tol hetkel tugiisikud neljal, ühe noore tugiisik oli pensionile läinud ning üks noor ei suhelnud enda tugiisikuga. Küsimuse peale, miks suhtlus katki on jäänud, vastas noor, et tugiisik oli igav. 18-aastasele noorele oli tugiisik määratud seoses iseseisva elu alustamisega, varemalt oli noor tugiisikust ise keeldunud. Samas leidis ta, et võõrast inimesest ei pruugigi üldse kasu olla. Ametlikku tugipere kogemust ei olnud ühelgi noorel, kuid vestluste käigus selgus, et kolme noore tugiisikutel on pere, kelle juures käiakse ka külas ning mõnikord ööbitakse. Noored näevad sellises keskkonnas toimivat peremudelit; ema, isa ja laste omavahelist suhtlust ning saavad osaleda pere argitoimetustes. Kahjuks tõdesid ka lastekaitse spetsialistid, et tugiperesid on keerukas leida ning siiani on tugiperedega vähe kogemust. Tugiisikutega kohtutakse enamasti regulaarselt, koos käiakse näiteks kinos, teatris, bowlingus, väljas söömas ja ka reisidel.

„Ma olen tema (tugiisiku) juures hästi palju käinud, tal on tütar 13-aastane, aga nagu näeb täiega vana välja ja hästi selline tšill on, temaga nagu saab rääkida.“ (T16)

„Päris lõbus oli, ükskord sai tema juures pannkooke tehtud, niimoodi, et üks jäi lakke kinni.“ (P16)

Tugiisikud leiavad enamasti ise tee asenduskodusse, näiteks regulaarsete Haiba Lastekodu Sõprade Klubi ürituste kaudu. Lastekaitse spetsialisti sõnul ei soovi noored tihti ise tugiisikuid, kuna uute suhete loomine on keerukas, tema sõnul oleks vaja rohkem pikaajalisi tugiisikuid. Rõõmuga tõdes ta, et aina enam otsitakse lastele varakult tugiisikuid, et elluastumise perioodiks oleks lapse ja tugiisiku vahel juba pikaajaline usaldussuhe. Asenduskodu juhataja leiab, et lastel on raske uusi inimesi usaldada, kuna neil ei ole elus olnud palju usaldusisikuid ning nende usaldust on tihti kuritarvitatud. Ühe lahendusena näeks juhataja võimalust hakata kasvatajatel tugiisikuteks, kuna nendega on noored harjunud ja kasvatajad on lapse elukäigu ja iseloomuga tuttavad. Ta lisas veel, et noortele elluastumisperioodiks määratud tugiisikutega positiivseid näiteid ei ole, küll aga on noortel edulugusid pikaajaliste tugiisikutega, kes on jäänud neid ka edaspidi elus saatma.

Eluks vajalike oskuste omandamine toimub lastel läbi mängu ning erinevate kogemuste. Suur roll tulevikuks ettevalmistudes on seetõttu hobidel, mis annavad lastele võimaluse proovida erinevaid alasid, millest võivad edasi areneda karjäärivõimalused. Huviringides õpitakse sotsialiseeruma, meeskonnatöö tähtsust, oma aja planeerimist, saadakse tunnustust, eduelamus või hoopis kaotuskogemus. Uuringus osalenud kaheksast noorest kuus osalesid huvitegevuses. Kaks vastajatest tõid välja, et huviala ringide valikus oli üheks teguriks kohalik kättesaadavus.

No enne ma tegelesin judoga, siis ma mõtlesin, et ma tahaks saada kuskile niimoodi nagu Eesti paremasse klassi või nii, aga ma käisin seal nii vähe ja siis... no ma käisin koos sõbraga, kes oli juba enne ka käinud kaheksa aastat ja siis ta nagu eriti ei viitsinud enam käia, ta sai mingi seljavigastuse, pärast seda ei viitsinud käia enam. Temaga käisimegi siit autoga nagu, kuna bussiajad ei ühtinud. (P15)

Kõige populaarsem ala oli jalgpall (kolmel vastajal), lisaks toodi huvidena välja autodega tegelemine, võrkpall, kergejõustik, klaveri mängimine, laulmine, tantsimine ning näitering. Noortega tulevikust ning unistustest vesteldes selgus, et kolme noore tulevikuplaanid ja unistused olid seotud praeguste hobidega.

No mul on ikka hästi palju unistusi olnud, ma tahaks kindlasti Mehhikos ära käia, kindlasti! Ja siis no ma olen mõelnud, et ma tahaks isegi näidelda seal seebikates (...). See peabki raske värk olema, et edasi jõuda. Ja siis ma tahan täiega lauljaks saada, sellepärast ma hästi palju teengi igasugu asju, laulan ja. Käisin laulukooris ja siin laulan ja superstaari saatesse minna. (T16)

Intervjuu hetkel käisid seitse vastajat koolis ning üks tööl. Tulevikuplaanides oli kõige olulisem haridustee jätkamine, 5 noort plaanisid õpinguid jätkata kutsekoolis ning 2 ülikoolis. Küsimuse peale, miks ei soovi noor ülikooli minna vastas üks poiss järgmiselt.

Nalja teed? Ei viitsi mina, lihtsalt mõttetu aju peedistamine. Jumala lamp, lihtsalt õpid sitaks, teed mingeid töid, mitte sittagi kasu lõpuks ei ole. Parem tee tööd, teeni head raha, lükka firma püsti või midagi... Nagu oma lastele näiteks kui tahad paremat elu, et neil oleks lihtsam hakkama saada ja värki. (P18)

Kutseharidust eelistatakse kiirema majandusliku iseseisvuse saavutamiseks. Ülikoolihariduse omandamine võtab kauem aega, kuna selleks tuleb esmalt läbida gümnaasium, samuti on ülikooli kõrvalt keeruline tööl käia, mis muudab iseseisva elu alustamise keerukamaks. Kutsekoolis omandatud praktilised oskused ning õpingute käigus sooritatud praktika on töökoha leidmisel suureks eeliseks, küll aga seostatakse ülikooliharidust pikas perspektiivis suurema sissetulekuga. Lastekaitse spetsialist tõi ka näite erinevate toetuste olulisusest.

„Ühe juhtumi puhul valis noor kutsekooli, kuigi oleks saanud gümnaasiumisse. Leidis ise võimalusi uurides, et kutsekoolis on võimalik rohkem erinevaid toetusi taotleda, mida gümnaasiumis ei võimaldata, näiteks sõidutoetus, stipendium jms.“ (L1)

Tulevikuplaanides ja unistustes figureerisid veel töö leidmine, pere loomine, oma kodu ostmine ja reisimine. Kõikidel noortel oli olemas töökogemus. Töökogemusena oli kõige populaarsem kohalikus mõisas erinevate töödega abistamine. Varased töökogemused kasvatavad noortes kohusetunnet ning annavad edaspidi tööturule sisenemiseks enesekindlust.

Erinevate oskuste omandamist ning iseseisvaks eluks ettevalmistust mõjutavad mitmed tegurid – lapse asendushooldusele paigutamise vanus, emotsionaalne pagas, tugivõrgustik, erinevad kogemused ning kindlasti ka isikuomadused. Nendele teguritele teadlikul tähelepanu pöörates saab iseseisvumise protsessi noorte jaoks sujuvamaks muuta, oluline on erinevate osapoolte koostöö ning lapse huvide esikohale seadmine

2.4.2. Eluks vajalikud oskused

Ameerika Ühendriikides asendushoolduse ennetuse, korralduse ja arendamisega tegelev sihtasutus *Casey Family Programs* (Casey Family Programs, 2001, lk 4) on liigitanud iseseisvaks toimetulekuks üldised vajalikud oskused, milleks on: argioskused; majutus ja toetavad ressursid, enese eest hoolitsemine; suhted ja seksuaalkäitumine; rahaga ümberkäimine; sotsiaalne areng; töö ja õppimine. Uurinus osalenud noortel paluti kommenteerida oma osalemist erinevates toimetustes ning kommenteerida/hinnata oma oskusi erinevates valdkondades.

Asenduskodus on köök, kus nädala sees valmistavad süüa kokad. Valmis toit viiakse peredesse ning igaüks võtab ise süüa. Nädalavahetusteks antakse peredesse toiduained, millest kasvatajad süüa valmistavad. Küsides noortelt, kui palju osalevad nad toidutegemises, vastati valdavalt, et soovi korral on võimalus olemas, kuid noored ise soovi sellega tegeleda.

„Siis kui tahaks, aga no nädala sees on siin kokad, kes teevad süüa, aga nädalavahetusel ma saaksin ise teha.“ (P16)

„Mõnikord teen, vahepeal teen ise ja vahepeal, kui kasvataja soovib.“ (T13)

Nädalavahetustel, kui kokka pole, siis kasvatajad teevad. No vahest ma olen ikka aidanud, kui ma olen üles ärganud varem. Tavaliselt on nädala sees siin asjad, tehakse midagi (viidates ühisüritustele), siis ma ikka ei saa, sest ma olen koolis. Aga no nädalavahetustel väga ei tehta, ma ei tea, see on nagu puhkepäev või... (T16)

Kõik vastanutest olid toiduvalmistamises osalenud ning leidsid, et saaksid sellega ka ise hakkama. Menüü planeerimisel eelistaksid noored midagi lihtsat ja kiiret, juhindudes sellest, mille järgi parasjagu isu on.

„Sellega ma saaks hakkama, kui kasvataja kõrval on. Ma proovisin täna hommikul, kasvataja läks duši alla, tuli välja ja puder ja võileivad olid valmis tehtud.“ (P16)

„Mis see on siis, ostan mida süüa tahan ja siis süön.“ (P15)

Menüü planeerimisel ei maininud aga ükski vastajatest eelarvet ega sellega arvestamist. Alaealised vastajad ei olnud kordagi käinud poes, eesmärgiga osta toidukorraks vajalikke toiduaineid, kaks vastajat mainisid, et on käinud poes kasvataja palvel ostunimekirjaga. Tihti on noortel iseseisvat elu alustades minimaalsed sissetulekud ning piiratud eelarve, väljaminekute planeerimine on siin otsustava tähtsusega. Esimesed rahaga arveldamise kogemused saavad noored taskurahaga. Haiba Lastekodus sõltub taskuraha suurus vanusest, lisaks arvestatakse noorte käitumist – iga rikkumisega saab noor kirja miinuse ning teatud arvu miinustega taskuraha ei maksta.

Ah ma ei saagi siin taskuraha... Sest see on nii väike ja siis ma ei viitsi pingutada selle pärast, jumala savi sellest. Mingi 3,5 eurot vist oli nädalas, suht väike. Ja siis mul ainult kogu aeg jamad ongi ja siis ei viitsi isegi pingutada selle pärast. (P18)

Aga kõikidel on ikka arved avatud, et kui sul ei ole ema, sa saad mingit toetust, mis sul tiksuh kogu aeg arvele ja kui sa täisealiseks saad, siis sa saad selle summa endale kaardiga. Mina näiteks kasutasin seda raha, siis pidi tegema avalduse, kui ma olin siis juba 15 või kui ma võisin juba üksinda linna minna või kuhugi. Tegid lihtsalt avalduse ja siis palusid enda arvelt võtta välja ja kui oldi nõus, siis käisime koos pangas ja võtsin välja. Et alati kui mul oli midagi vaja, ma nagu sain tegelikult. (P27)

Nähtub, et taskuraha on noorte arvates liiga väike ning see ei motiveeri enamasti pahandustest hoiduma. Taskuraha kogus vastanutest üks noor, kelle säästude suuruseks oli 40 eurot. Kaks vastajat kasutasid oma taskuraha valdavalt maiustuste ostmiseks. Lapsed saavad kasutada ka oma raha, enamasti sotsiaaltoetused, mis igakuiselt panka laekuvad. Selle raha kasutamine toimub juhataja või tegevjuhi nõusolekul ning valdavalt vajalike asjade ostmiseks (nt riided, koolitarbed jms). Eelarve planeerimise peale alaealised noored veel mõelnud ei olnud, asenduskodus puudub selleks vajadus.

„Mina oskan oma raha hoida, nagu kui mul on vaja, siis ma ikka arvestan, niimoodi, et jagan ära, mille peale kui palju võib kulutada. Siin lastekodus sellest küll ei räägita, mulle on õde õpetanud ikka.“ (P18)

Rahaasjade planeerimisel on oluline koht maksude arvestamisel, näiteks palgast arvestatavad maksud ning elamispinnaga kaasnevad kulutused. Küsimuse peale, kas noored teavad, mis maksud töötasust maha lähevad, vastati järgmist.

„Mul on jumala savi, mis... Need maksud lähevad nagunii maha sealt palgast. Sotsiaalmaks ja kõik muud sellised maksud. Oota, siis läheb veel tulumaks ja...“ (P18)

„Mkmm. Olen kuulnud, aga ma ei mäleta.“ (P14)

„Korteri maks, vesi, arvuti, telefon, elekter, küte...“ (P16)

„No korteri need maksud...“ (T15)

Elamispinnaga kaasnevatest kulutustest mainiti enim kommunaal-, üüri-, elektri- ja veekulusid, ükski noortest ei maininud näiteks eraldi küttekulusid.

„Elektri ja kõikide selliste asjade eest. Tead ka umbes, palju korterite üürihinnad on? Paar sotti on noh.“ (P14)

„Elektrit ja vett ja võib-olla üüri, ma ei tea täpselt.“ (T13)

Kõik kolm uuringus osalenud eksperti leidsid, et noored jäävad finantsasjade planeerimisel hätta. Puudulike oskuste tõttu tekivad kergesti võlad, mis viivad lõpuks kohtutäituri ning pangakonto arestimiseni. Olukorras, kus kohalik omavalitsus maksab eluaseme kulude eest, tundub see neile nn „võõras raha“, näiteks oli ühel lastekaitsepspetsialistil kogemus noorega, kes ei pidanud oluliseks teavitada kohalikku omavalitsust oma elukohast lahkumisest ning makseid sooritati asjatult. Ekspertid näeksid finantsoskuste parandamisel suuremat rolli tugiisikul, kes noort õpetaks ja nõustaks.

Ühiskonnas täisväärtusliku liikmena toimise üheks eelduseks on oskus suhelda, võtta vastu otsuseid ning enda eest seista. Asenduskodus on selle harjutamiseks piiratud võimalused, kuna asjaajamine käib tihti läbi teiste või kolmandate osapoolte.

„Kodudes on lastel natuke rohkem vabadust ja iseotsustamist. Siin ei tohi nad ju ilma täiskasvanuta olla. Aga kodudes saab ka iseseisvuda ja ka nt pikemalt külla lubamiseks pole vaja kokkuleppeid veel kolmandatega.“ (Asenduskodu juhataja)

Kui tavaperes tegelevad arstiaegade ja koolikohtumiste korraldamisega vanemad ja noored ise, siis asenduskodus käib see kindlasti läbi kasvatajate ning juhtkonna nng mõnel juhul ka kohaliku omavalitsuse. Kuus noort kaheksast leidsid, et suhtlemine neile probleemi ei valmista, oma oskustes kahtlesid kaks tüdrukut.

Praegu ma küll ei saaks hakkama, selline arglik või no ma nagu oskan suhelda, aga ma ei oska küsida... Kui ma midagi küsin ja ta ei saa aru, siis ma ei oska seletada enam, et mul on väga raske ja siis tekib mingi kramp. Väga ei julge helistada ka võõrasse kohta, äkki nad ei saa aru, mida ma tahan. (T16)

„No natukene vahel põen, et äkki ütlen midagi valesti või midagi...“ (T15)

Ebakindlad oma suhtlusoskustes, võivad noored helistamist vältida, tundes liigset ärevust, tihti on see aga asjaajamises vältimatu. Iga elus ette tuleva olukorra jaoks ei ole olemas universaalset käitumismustrit, seetõttu peavad noored suutma informatsiooni töödelda ning vastavalt sellele ka reageerida. Lapsed ei ole asenduskodus kunagi järelevalveta ning alati on majas teisi noori, nõnda ei koge noored üksi olemist, iseenda eest vastutamist ning iseseisvat otsustamist. Ka asenduskodu juhataja leidis, et noortel on iseseisvat elu alustades üksi olemisega väga raske kohaneda, tihti vajatakse just vestluskaaslast.

Siia võiks kõrvutada ka enese eest hoolitsemise, näiteks hügieen, koristamine, õmblemine ja ka riskikäitumine. Kõik intervjuueeritud noored on asenduskodus osalenud koristamises, laupäeviti koristatakse oma tuba ning kolm noort mainisid ka mõne ühiskasutatava pinna koristamist.

Koristama peame ise oma tuba, aga elutuba teeb kasvataja. Meil on mingi nimekiri, mina pean jalanõude riulit koristama iga reede. Ma olin sellega nõus muidugi, mõtlesin, et üks reede jääb siis vahele, ei no, siin ei saa, sa pead seda ikka iga reede koristama. Aga jah treppe ja nii peavad pesema mõned, wc-d ja vannituba mina ei ole koristanud, võib-olla ma ei oskagi seda kunagi teha. (T16)

Siin olles ma ei pesnud nõusid, mulle ei meeldinud pesta ja siis need olid toas mul kuskil voodi all või siis kuskil kraanikausis. Siis kasvatajad lihtsalt ei pesnudki neid ära lõpuks, ma olin juba nii vana, et pidin ise pesema. Ja siis nad tõid need mulle kogu aeg tuppä ja minul oli ka täitsa ükskõik ja siis need kuhjusid ja kuhjusid (naerab). Mul oli väga suur probleem nende pesemistega. (P27)

„Ei korista, ainult no oma tuba.“ Aga mingeid ühiskasutatavaid ruume ei pea koristama? „Peab ikka, aga ma ei viitsi.“ (P15)

Oma tuppä musti nõusid kuhjanud noormees leidis, et kasvatajad käitusid õigesti, kuid antud juhul see siiski tulemust ei andnud. Vastustest on näha, et noored on koristamisesse kaasatud, kõik võimalused selles osaleda on olemas. Peredes on koostatud koristusgraafikud ning igale lapsele on sellega määratud oma ülesanded. Kui noored keelduvad koristamast, siis jõumeetoditega neid sundida ei saa, enamasti on mõjutusvahendiks taskuraha, teiste perede külastuskeeld või televiisori/arvuti/telefoni

keeld. Üks tütarlaps rõhutas ka fakti, et pole kunagi tualettruumi puhastanud, selle koristamine (lisaks ka akende pesu ning valgustite puhastamine) on noortel määrusega (Tervisekaitseinspektorat..., 2007) keelatud. Kõik noored leidsid, et saaksid vajadusel iseseisvalt koristamisega hakkama, samas küsimusele, missuguseid puhastusvahendeid mingi pinna puhastamiseks kasutada, jäid noored vastuse võlgu. Ühe vastaja sõnul kasvavad koristamisioskused aja jooksul, tekib arusaam, missugune peaks korras keskkond olema.

Kõik vastanud noored olid proovinud midagi õmmelda, kolm koolitööna ning viis noort ka omal algatusel.

„Oma pükse olen kokku õmmelnud, tõmbasin mingi kruvi otsa puruks need, siis ma õmblesin kokku tagasi, siis toimisid.“ (P18)

„Ma ei tea, ma üritasin midagi jah, aga ei tulnud välja.“ (P14)

Samas tunnistas üks noor, et tegelikult ei ole õmblemist kunagi tarvis, sest vajadusel saab uue riideseme osta, ka sokiaukude parandamise asemel ostetakse uued. Olukorras, kus riidesemel tuleb küljest vaid üks nõop, on selle tagasiõmblemine kahtlemata vajalik oskus, seetõttu on oluline õmblemist kasvõi minimaalselt vallata.

Riskikäitumise all mõeldakse antud uurimustöös alkoholi, narkootikumide ja sigarettide tarbimist, kaks vastajat ei olnud neist ühtegi proovinud.

Kanepit, siis olen *spice*'i teinud ühe korra, alkoholi olen tarbinud päris palju. 16 oli see vinge aeg, kus ma põhimõtteliselt nagu pool aastat jutti lihtsalt iga nädalavahetus jõin koos sõpradega. Nädalavahetusi lihtsalt kaineid ei olnud, nagu reedel alustasime ja pühapäeva hommikul lõpetasime. (P18)

„Suitsetan, siis kui on mingi pidu või nii, siis ikka võtan, aga narkot no olen teinud, aga ei tee eriti, väga harva. Suitsetan mingi seitse-kaheksa aastat, linnaelu oli see.“ (P15)

Vastustest selgus, et noored alustavad suitsetamise ja alkoholi tarbimisega väga varakult, kõik mainisid sõprade rolli. Kahel vastajal olid meelemürkide tarbimisega väga halvad kogemused.

Mu magu on vaata haige ja siis ma oksendasin maomahlasid ja mul oli nii valus. Mul oli ennem just paanikahoog veel, mu sugulane sai peksa ja ma nägin seda pealt ja siis ma olin täiesti paanikas, see oli jube. Ja siis ma lõpuks ropsisin mingi maomahlasid ja mul oli täiga halb ja ma olin kuskil nagu maja külje peal, suht külm oli, ma olin paljajalu õues... (T16)

Lastekodust lahkudes oli mul see alkoholi- ja pidutsemise probleem väga suur. Uus töökoht, kuu jõudsin olla, palgapäev ja jälle kaotasin. Siis olin siin külavahel, nende samade vanemate meestega, lõhkusin pudeli eest puid ja.... Mingi hetk, kus ma tõesti ei tahtnud enam elada, siis ma nagu muutusin täiesti ükskõikseks, sõin ja jõin endale sisse kõike, mida sai. Vajusin siin külavahel kokku igal pool ja käisin täitsa põhjas ära. Ei mõelnud üldse. Kasvatajad nagu nägid ja hoidsid mul kogu aeg silma peal külavahel ja lõpuks rääkisid Lootuse Küla juhatajaga. Mõtlesin, et ma lihtsalt proovin, et tõesti tundsin, et nüüd ongi lähiajal lihtsalt surm ja kõik. Sellises ebastabiilses olekus oli mul täiesti ükskõik, et see võiks tulla kiiremini, aga kui sain natuke kainemaks, siis hirm tuli ikkagi. (P27)

Pärast Lootuse Küla programmi lõpetamist toimus noormehel justkui õige iseseisva elu alustamine, tuli elada päev korraga ning õppida elama senisest teistmoodi. Üks noormees leidis, et alaealiste puhul on pidutsemine nii tavaline, kuid nüüd täisealisena on ta mõistnud, et joomine on mõttetu. Meelemürkide tarbimise põhjuseks toodi välja igavust, uudishimu, kambavaimu, stressi, ükskõiksust ja soovi unustada, kuna noored on väga kergesti mõjutatavad on neil suurem oht riskikäitumisele. Lisaks leidis üks noor, et riskikäitumist soodustavad liigne vabadus ning karistamatus (füüsilise karistamise keeld).

Järgmisena uuriti noortelt, kui teadlikud on nad erinevatest rasestumisvastastest vahenditest ja turvaseksist. Seitse noort nimetasid rasestumisvastase vahendina kondoomi, lisaks mainis 4 noort pille ning üks plaastreid. Küsimusele, kuidas hoiduda suguhaigustest vastas üks noor, et ei tea, kaks noort leidsid, et kõige turvalisem on üldse mitte seksida.

„Mitteseksimine, sellest hoidumine. Või kondoomi kasutamine. Turvalisem oleks lihtsalt vahele jätta mõnikord, et valiks ikka partnerit normaalselt, mitte ei võta igauht.“ (P18)

Suguhaigustest nimetati AIDS-i, süüfilist ja herpest. Kolm noort tõid välja, et suguhaiguste korral on oluline arstiabi, kaks pöördusid esmalt perearsti ning üks erialaarsti poole. Üks neiu (16) leidis, et seksuaalharidus (koolis) on väga oluline, kuna seksuaalelu hakatakse elama varakult ning tihti on sellest häbi rääkida.

Transpordi ning erinevate teenuste, toetuste ja muude toetavate ressursside kohta otsiksid kõik noored infot internetist. Küsimuse peale, kust leida endale elukoht, vastasid neli noort, et otsiksid internetist, kaks pöördusid sotsiaaltöötaja poole, üks noor ei tea ning üks ostaks endale maja.

„Lihtsalt lähen ostan maja, ehitan üles endale no.“ Kust sa raha saad? „Igalt poolt.“ (P14)

Töö ja õppimise kohta otsiksid noored valdavalt infot internetist, lisaks mainisid kaks noormeest, et tööotsingutel pöördusid nad ka sõprade ja tuttavate poole, üks noor pöördus Töötukassasse. CV koostamise peale vastas üks neiu (15), et ei mõtle veel sellistele asjadele. Õppimisvõimaluste kohta ei olnud infot otsinud kaks noort (P14 ja T16).

Kõik kolm eksperti arvasid, noortel on probleeme kohuse- ja vastutustundega. Tõdeti veel, et asenduskodu noortel on keerukas tööd leida, kuna tihti puudub kogemus ning ebareaalsete ootuste tõttu kukuvad nn „õhulossid“ tööturule sisenedes kokku. Palgaootused on ebarealistlikud ning noored ei ole teadlikud oma õigustest (ja ka kohustustest) ning lähevad näiteks „mustalt“ tööle.

2.4.3. Kohaliku omavalitsuse roll

Kaheksast uuringus osalenud noorest kaks väitsid, et kohtusid oma elukohajärgse sotsiaaltöötaja/lastekaitse spetsialistiga vaid asenduskodusse tulles ning pärast seda mõned korrad, teistel oli sotsiaaltöötajaga rohkem kokkupuuteid. Viis noort leidsid, et sotsiaaltöötaja käib asenduskodus siis, kui toimuvad ühisüritused. Lastekaitsetöötaja (L1) leidis, et tihti kohtutakse probleemsemate lastega rohkem. Omapead ja kasvatajatega toime tulevaid lapsi külastab ta nii palju, kui võimalik, kuid vähemalt 2 korda aastas, nagu sotsiaalhoolekande seadus nõuab. Laste käekäiguga kursis olemiseks ollakse asenduskoduga pidevas kontaktis. Noored peavad tema sõnul teadma, et kohalik omavalitsus on nende eestkostja ning olema kursis, kelle poole muredega pöörduda, kuid

paraku jääb lastega kontakt tugevate sidemete tekkimiseks liiga harvaks, peetakse pigem ametnikuks. Teine lastekaitsetöötaja (L2) lisas veel, et suheldakse ka kooliga ning osaletakse arenguestlustel. Laste eluga kursis olemist ja usalduslikke suhteid peetakse oluliseks eeliseks nende iseseisvumise toetamisel.

Oleneb sotsiaaltöötajast. Mõned on lastega vägagi suhtlemas, kuid mõned teevad seda vaid karmi tädi positsioonilt. Et peaks nagu tegelema sest kästakse. Tihti selle aja sees kui lapsed asenduskodus vahetuvad ka sotsiaaltöötajad ja lastekaitsetöötajad ja siis nagu mingit sidet ei pruugigi tekkida. (Asenduskodu juhataja)

Kolm noort väitsid, et kohtumised sotsiaaltöötajaga ei ole väga meeldivad, kuna sotsiaaltöötaja ei meeldi neile. Noored leidsid, et sotsiaaltöötaja on tuim ning ei sobi selle ameti peale.

„Tema räägib minuga, ma temaga ei räägi. Lollakas on.“ (P14)

Nagu väga keegi ei taha temaga rääkida. Meil oli kunagi üks parem sotsiaaltöötaja, nagu hästi tore, aga ta läks pensionile vist. Ja siis tuli uus noor ja ta ei ole selline nagu see teine. Ta ikkagi ei sobi sotsiaaltöötajaks, ta peaks olema keegi teine. Ma ei oskagi seletada, ta on lihtsalt nagu selline tuim inimene, et: „Tore, et siin elate, tšau!“. (T16)

Positiivse näitena tõi neiu välja, et eelmine sotsiaaltöötaja saadab asenduskodus viibivatele „oma“ lastele endiselt sünnipäevaks kaarte ning leiab, et see on väga armas, kui endine sotsiaaltöötaja neid meeles peab, sünnipäevaõnnitlus saadetakse ka koduvalla poolt. Ühele noormehele oli meelde jäänud kohtumine, kui sotsiaaltöötaja tõi talle kingituseks kaasa šokolaadi. Noored leidsid, et hea sotsiaaltöötaja tunneb siirast huvi ja temaga on kerge rääkida, ta võiks vajadusel abistada ja toetada. Lisati, et sotsiaaltöötaja võiks lapsele teda regulaarselt külastades pakkuda turvatunnet ning hakata varakult koos noortega iseseisvumist planeerima, et vältida ootamatuid olukordi. Asenduskodu juhataja sõnul on sotsiaaltöötaja roll eelkõige lapsega suhelda.

Lastekaitespetsialistid pidasid juhtumiplaani informatsiooni kogumise, analüüsimise ja tegevuste planeerimise vahendiks. Juhtumiplaani põhjalikkust mõjutabki enim

sotsiaaltöötaja ajapuudus – põhjalikul täitmisel kuluks ühele perele/lapsele terve tööpäev, kui korraga on avatud 200 juhtumit, siis käib suurem töö siiski reaalselt lapsega, mitte paberil. Üks lastekaitsetöötaja leidis, et juhtumiplaan on pigem formaalsus olulisima talletamiseks, ajapuuduse tõttu ei ole tihti võimalik juhtumiplaani põhjalikult täita, eelistades sellistel puhkudel pigem märksõnu. Lastekaitse spetsialistide sõnul kaasatakse lapsi juhtumiplaani koostamisse sõltuvalt nende vanusest – mida vanem laps, seda rohkem teda kaasatakse, näiteks teismelisel on enda juhtumiplaani koostamisel suur roll. Väiksemate laste puhul on plaani koostamisel juures mõni täiskasvanu, vanemate laste puhul vesteldakse mõnikord täiskasvanutega eraldi, et saada olukorrast võimalikult põhjalik ülevaade.

Vaid üks noor teadis, misasi on juhtumiplaan ning mäletas, et teda oli selle koostamisse kaasatud. Valmis plaani oli talle lühidalt tutvustatud, kuid regulaarselt koos plaani ülevaatamist ei toimunud. Seoses täisealiseks saamisega uuriti ühelt noormehelt, kas ja kuidas planeeriti tema iseseisvasse ellu astumist – noormees leidis, et tema ei viitsi vallaga tegeleda, kuna seal on mõttetud inimesed ning vallaga suhtlevad tema õde ja asenduskodukodu.

Lastekaitsetöötajad tõid ka välja, et oluline on tegeleda asendushooldusele paigutatud lapse perega. Koostöö sõltub pere valmisolekust, kuid esmajärjekorras tehakse tööd selle nimel, et laps saaks oma bioloogilisse perekonda naasta. Üks lastekaitse spetsialist leidis, et teinekord teevad vanemad lapsele näiliselt tema eest võideldes pigem kahju.

Võib juhtuda, et see laps jääb asendus- ja bioloogilise pere vahele. Mõnel puhul näen, et kui peaksin lapse perest eraldama, siis bioloogilised vanemad ei jätaks asja nii. On suur töö võtta maha seda, et ta ei hakkaks oma lapse nimel võitlema nii, et ta hakkab last asenduskodu vastu üles keerama. Näiteks: „Kui peakski asenduskodus olema, siis jookseks nagunii ära minu juurde“, aga sellega teeb kurja oma lapsele ja seda tegevust jätkavad paljud vanemad, mis kisub seda last mõlemale poole. Siin on see otsustamise koht, et milline pere, millal ja kui palju jätkub tema jaoks ressursi, milliste teenustega toetada nii kaua kui võimalik. (L1)

Enne iseseisva elu alustamist korraldatakse vajadusel kohtumisi, et arutada noortega edasisi võimalusi. Kui noor hakkab täisealiseks saama või kooli lõpetama, tekib tal

enamasti edasise elukorralduse kohta palju küsimusi, millega lastekaitsepspetsialisti poole pöördatakse, näiteks uuritakse, kas vald annab korteri, mis saab pärast asenduskodust lahkumist jms. Järelhoolduse raames võimaldatakse noortele lastekaitsepspetsialisti sõnul kohaliku omavalitsuse poolt eluruum ja seaduses ette nähtud toetus, ülejäänud abi (näiteks tugiisik, psühholoogiline nõustamine, toetused jms) on vajaduspõhine. Vajadusel hoitakse kontakti ka pärast asenduskodust iseseisvumist.

Kohalik omavalitsus peab asendushoolduselt elluastujale tagama eluruumi tema koduvallas. Noored väljendasid aga selle suhtes pahameelt, kuna mõnes omavalitsuses ei ole töökohti, on halb ühistranspordiühendus või puudulikud õppimisvõimalusi, lisaks puuduvad paljudel noorel koduvallas igasugused kontaktid ja võrgustik. Küsides lastekaitsepspetsialistilt, kas oleks võimalik pakkuda omavalitsuste kokkuleppel noortele eluruumi ka väljaspool oma kodukohta, selgus, et selline praktika puudub, kuna kõikjal on sotsiaaleluruumide puudus. Ühe lastekaitsepspetsialisti kogemust arvavad asenduskodust iseseisvuvad noored tihti, et kohalik omavalitsus annab neile eluruumi päriks.

2.4.4. Noorte hinnang ja võimalikud probleemid

Üheks oluliseks faktoriks asenduskodu kogemuse juures on suhted kasvatajatega. Kolm noort leidsid, et saavad kõikide kasvatajatega suurepäraselt läbi. Viiel noorel olid kasvatajatega suhted enam-vähem, mõne kasvatajaga saadi väga hästi läbi ning mõnega üldse mitte. Neli noort leidsid, et kasvatajatega suhtlemist mõjutab nende endi käitumine. Noorte sõnul on mõned kasvatajad liiga ranged, riidlevad palju, ei mõista või käivad tööl oma aega „niisama ära tiksumas“. Oluliseks peeti kasvatajat pühendumist ja oskust ennast kehtestada.

Üks asi on see, kas sa lihtsalt töötad, et ise ära elada või sa siis tõesti töötad ka selleks, et sulle meeldivad lapsed ja sa tahad neid aidata. Ma usun, et sellel on väga suur roll. Paar kasvatajat olid sellised, kellega ma nagu üldse läbi ei saanud, et see läbisaamine oligi see, et neid ei huvitanudki lihtsalt mitte midagi reaalselt. Nad lihtsalt käisid siin tööl ja lihtalt olid. Ma usun, et laps tunneb väga hästi ära sellise inimese, kes lihtsalt on või kes tõesti hoolib ja tekitab turvatunnet. (P27)

Mõni kasvataja ei saa üldse hakkama ja siis ma lihtsalt käin ja kiusan meelega neid. No kas see on normaalne, et 7-aastane tatt läheb paneb lihtsalt kasvatajale jalaga – järelikult kasvataja ei saa hakkama. Väiksed teevad, mida nad ise tahavad, kasvataja ütleb midagi, nad saadavad ta lihtsalt perse ja ongi kõik. Ja siis osadel kasvatajatel on mingi häda, et miks me ütleme, et kasvataja ei saa hakkama. Ta peab ennast maksma panema, siin muudmoodi ei saa. (P18)

Kõikidel noortel oli usalduskasvataja, kuue noore sõnul said nad usalduskasvataja ise valida. Üks neiu leidis, et omakasvataja ei mõista teda piisavalt ning eelistas murede korral pöörduda pigem nooremate kasvatajate poole. Seitsme noore sõnul tundsid nad usalduskasvatajaga tugevamat sidet, usaldasid neid rohkem ja pöördusid murede korral esmalt tema poole.

Kuus noort arvasid, et kasvatajad jõuavad iga lapsega piisavalt tegeleda, isegi kui peres on korraga kohal kümme last. Küll aga mainiti ära, et kui peres on väiksemaid või probleemsemaid lapsi, siis kulub nende rohkem „auru“. Üks vastajatest tõdes, et kasvataja ei saa küll igale lapsele endast 100% anda, kuid üldiselt saadakse hakkama ning alati saadakse kasvataja poole pöörduda. Asenduskodu juhataja tõi probleemina välja, et kasvatajaid peetakse „klienditeenindajateks“ – kuigi noortel tekivad usalduskasvatajatega lähedased suhted, ei ole neil õigust kaasa rääkida noorte tuleviku planeerimisel.

Kahel noorel ei ole asenduskodus pere tunnet tekkinud. Ühe põhjusena osutati liiga karmidele reeglitele, teisena, et tegu on siiski asutusega. Noori rõhub teadmine, et tegemist on teenuse ja töötajatega ning teatud hetkel peab teenuselt lahkuma. Lisati veel, et peretunde tekkimist mõjutab teenusele sattumise vanus – mida vanemalt noor perest eraldatakse, seda tugevamad on tema mälestused oma bioloogilisest perekonnast ja päriskodust. Kuus noort leidsid, et vähemalt mingil perioodil on neil asenduskodus tekkinud peretunne, mida põhjendati heade suhetega, et neid oodati sinna alati, on kellegi poole pöörduda ning et seal on parem, kui kodus.

Noorte hinnangul on asenduskodus elamise juures positiivseks:

- mugav ja lihtne elu, kõik tehakse ette-taha ära;
- koolikohustuse täitmise ning hinnete paranemine;
- vaba aja sisustamise võimalused;

- head elamistingimused: mugav ja ilus maja, head kasvatajad ja kodutunne;
- kuna kõik pered elavad ühe katuse all, suheldakse omavahel palju ja saadakse enamasti hästi läbi;
- võimalus vajadusel abi küsida ja saada.

Eksperdid pidasid positiivseks veel lapsele tema võimetele vastava hariduse, regulaarse tervisekontrolli ning vajadusel ravi tagamise ja pühendunud töötajad.

Noored pidasid negatiivseks:

- ebapiisavat ettevalmistust iseseisvaks eluks;
- karmid keelud ning karistused (nt sõprade külastamise keeld);
- kasvatajad, kellega läbi ei saada ning kes ei ole „südamega asja juures“;
- olukorda, et üldse asenduskodusse satuti;
- kiusamine ja omavahelised pinged;
- palju lapsi, mis mõnikord häirib;
- karmid nõudmised (näiteks kodutööde tegemine kohe pärast kooli).

Eksperdid märkisid negatiivsena vähese asutustevahelise koostöö/vastutulelikkuse; liigse bürokraatia, mille arvelt võiks teha rohkem sisulist tööd; ülekoormatuse ning liiga väikese töötasu. Lastekaitespetsialisti sõnul teavad asenduskodu noored, et saavad rahulolematuse korral pöörduda kõrgemate instantside poole, samas kui peredes lahendatakse mured enamasti isekeskis. Selline süsteem toodab tema sõnul probleemi juurde, kasvatades noortes teadmist vaid õiguste, mitte nendega kaasnevate kohustuste kohta, luues niiviisi sooda pinnase õpitud abituse tekkimiseks.

Noortel paluti hinnata mis võiks neile iseseisvumisel probleeme valmistada. Kõige enam muretsesid noored töö- ja elukoha leidmise pärast, kuna puudub töökogemus ning ei soovitud oma kodukohta tagasi pöörduda. Üks noor leidis, et esialgu võib raskusi valmistada arvete maksmine, kuna pole sellega kunagi tegelenud; teine kartis, et iseseisvalt elades hakkab igav. Erinevate raskuste tekkimisel küsiks kolm noort abi oma pereliikmete käest, kaks noort pöörduksid esmalt sõprade poole, kaks otsiks abi nõustajalt ning üks kontakteeruks sotsiaaltöötajaga.

Neli noort pidasid asenduskodus omandatud oskuseid iseseisvaks toimetulekuks piisavaks ning arvasid, et tuleksid omaette toime. Neli noort ei tundunud ennast nii kindlalt ning kaks neist sõnasid, et asenduskodus ei ole võimalik vastavaid oskusi omandada.

„Siin ei õpi küll nagu iseseisvat elu, siin tehakse kõik ette-taha ära, nii lebo elu, lihtsalt käi koolis, lebota ja ongi kõik. Nagu iseseisvat elu siin lihtalt ei õpi, see ei ole võimalik.“
(P18)

Kõik kolm eksperti leidsid, et asenduskodust elluastuvad noored ei ole iseseisvaks eluks piisavalt ette valmistunud. Ekspertide sõnul tekivad noortel tihti majanduslikud raskused, elukohamured, paarisuhteprobleemid. Lisaks nimetati noorte ebareaalsete unistusi ja ootusi ning oskamatus olukorraga kohaneda, kui asjad ei lähe loodetult.

Ega need lapsed ikka väga hästi eluks ettevalmistunud pole. Kui pole tugiisiku või muu täiskasvanu tuge siis ollakse üpris jännis, et maksta ka nt üüri ja mis see üleüldse tähendab või kuidas midagi teha. Lastele söögitegemist oleme õpetanud, kuid elust kaugeks jäävad nad just igapäevastes toimingutes. Tihti neile antavad sotsiaalkorterid ei ole sellisel tasemel nagu nad ootavad. Hädapärase mööbli ja muuga saab lastekodu aidata ja omavalitsus kuid igapäevaselt söökide ja muuga seda väga ei saa. Ka vajavad nad vahel lihtsalt jutupartnerit ning suunamist. Töökohustust neil ei ole ja kohusetunne jätab soovida, sest senise elu põhjal teavad nad, et küll saab hakkama. (Asenduskodu juhataja)

Toodi välja ka tendents, et noored loodavad asenduskodust lahkudes liialt oma perekonna abile ja toetusele, millest tegelikult ei pruugi üldse abi olla. Katkenud haridustee, noorelt lapsevanemates saamine ning „andke mulle, tehke mulle“ suhtumine võivad ekspertide sõnul luua iseseisva elu alustamiseks ebasoodsad tingimused.

2018. aastal jõustunud sotsiaalhoolekande seaduse muudatustes peab lastekaitse spetsialist kõige positiivsemaks riiklikku järelhoolduse rahastamist. Samas toob ta välja, et seaduses on lünki, mis võivad takistada järelhooldusteenusele saamist.

„Näiteks, kui laps on läinud hiljem kooli või korranud klassi, siis lõpetab ta gümnaasiumi vanemana kui 19 aastat. Järelhooldusteenus on aga kutseõppes või ülikoolis õppivale noorele. Asendushoolduse ja järelhoolduse vahele jääb sellisel juhul vahe.“ (L2)

Intervjuude lõpetuseks anti uuringus osalejatel võimalus edastada tänusõnu. Viis noort tänasid kasvatajaid, kes neile alati olemas on ning murede korral abistavad. Noorte tänulikkus näitab, et kasvatajad on neile olulise toe allikaks. Eriti mainiti omakasvatajat, kes on nagu ema eest. Üks noor tänas ka asenduskodu juhatajat ja tegevjuhti.

Juhatajat, et ta on üldse toeks meile ja ei istu lihtsalt oma toas. Muidugi ta teeb oma toas tööd, aga alati ta on selline, et küsib kuidas läheb ja kallistab ja hästi selline tore. Aga tal on alati nii palju tööd. Ja no tegevjuht on ka hästi... ta on siin nagu mu parim sõbranna juba... (T16)

Kaks noort soovisid tänada oma tugiisikut, veel märgiti positiivselt ära oma õed ja vennad, venna kasuema, SEB Heategevusfond ja kogu Haiba Lastekodu – noor oli tänulik, et sattus just sellesse asenduskodusse. Asenduskodu juhataja väljendas tänulikkust MTÜ-le Eesti Laste ja Noorte Hoolekandeesutuste Ühendus, mis võitleb asenduskodude heaolu eest ning tublidele kohalikele omavalitsustele. Lastekaitsetöötajad märkisid veel ära tugiisikud, kasvatajad ja erinevad asutused, kes oma tööd südamega teevad, näiteks Tiina Koidu noortekodu „Kodu Paik“. Tänusõnadest võib järeldada, et nii noored, kui ka eksperdid hindavad kõige enam tuge ning koostööd.

2.4.5. Järeldused ja ettepanekud

Lõputöö esimeseks uurimisküsimuseks oli „Missugused tegurid mõjutavad asenduskodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks?“. Uuringust nähtus, et olulisimateks teguriteks on kiindumussuhted, tugivõrgustik, kooli- ja huviharidus ja tuleviku planeerimine. Kõik tegurid mõjutavad ka omakorda üksteist.

Teooria osas rõhutati (Bowlby, 2008, lk 12; Thomson, 2008, lk 361; Wieland & Riis, 2012, lk 39), et üks olulisimaid faktoreid inimese arengus on turvaliste kiindumussuhete olemasolu, mille põhjal areneb lapse emotsionaalne turvalisus ja eneseväärtustamine, mis on omakorda alusbaasiks maailma avastamisel ning uute suhete loomisel. Uuringust selgus, et noortele on olulisimateks kiindumussuhete objektideks bioloogiline perekond

ning asenduskodu kasvatajad. Bioloogilise perega suhete säilitamine on tähtis, kuna päritolu mõjutab minapildi kujunemist (Geenen & Powers, 2007, lk 1094). Noored pidasid bioloogilist perekonda iseseisva elu alustamisel oluliseks nõu ja ressursside allikaks, oma probleemsele perele liiga suuri ootusi seades on aga noortel kerge pettuda.

Probleemsete peresuhete tõttu on noortele enamasti turvalise kiindumussuhte objektiks asenduskodu kasvatajad. Kõikidel noortel olid asenduskodus tekkinud erinevate kasvatajatega usalduslikud suhted, kuid esines ka palju suhtlusprobleeme, mille põhjuseks pidasid noored kasvatajate mõistmatust, liigset rangust, pinnapealsust ning ka iseenda käitumist. Kasvatajatelt oodatakse eelkõige abivalmidust, pühendumist ning oskust ennast kehtestada. On mõistetav, et noorte ja kasvatajate vahel tekivad arusaamatused, kuid kasvataja peaks professionaalina suutma oma käitumist vastavalt olukorrale kohandada. Kuigi noored leidsid, et kasvatajad ja reeglid on liiga ranged, tuli vestlustest välja, et noortele on olulised teatud piiride ja reeglite kehtestamine. Suhted kasvatajatega ning turvatunne olid noorte sõnul peamised tegurid asenduskodus peretunde tekkimisel. Kasvatajatega kiindumussuhte loomist pärsib lisaks vahetustega töögraafik, ajapuudus iga lapsega personaalselt tegelemiseks ning personali tihe muutus väikese töötasu tõttu. Kuigi Riigikontrolli aruandes (Riigikontroll, 2009, lk 4) leiti, et laste rohkuse tõttu peres ei jätku kasvatajatel iga lapsega personaalselt tegelemiseks ressursi, tõdesid kuus antud uuringus osalenud noort, et kasvatajatel on nende jaks alati aega.

Uuringuga leidis kinnitust teoorias (Hiles *et al.*, 2013, lk 2066) toodud väide, et noore toimetulekut mõjutab sotsiaalse toe ja tugivõrgustiku olemasolu. Kõige olulisemaks peeti sõpru, oma bioloogilist perekonda, kasvatajaid ja tugiisikuid. Uuringust selgus, et sõpradel võib olla noortele ka halb mõju, sattudes valesse seltskonda, kus propageeritakse alkoholi ja narkootikumide tarbimist. Praxise 2016. aasta uuringus (Osila *et al.*, 2016, lk 74) osalenud noorte sõpradest 49% tarbis alkoholi ning 57% suitsetas, otsides eakaaslastelt tunnustust ning kuuluvustunnet, on noored riskikäitumisele vastuvõtlikud.

Sotsiaalsete suhete loomiseks vajalikud oskused on Krebsi ja Pitcoffi (2006, lk 129) järgi kohanemisvõime, analüüsioskus, otsustusvõime ja vastutustunne. Ekspertide sõnul on asenduskodu noorte sotsiaalsed oskused üldjuhul puudulikud, mis raskendab iseseisvalt toimetulemist. Hiles jt (2013, lk 2063) ning antud uuringus osalenud eksperdid leidsid,

et kuna noored on varasemalt kogenud oluliste suhete katkemist, püüavad nad lähedaste suhete vältimisega end korduva haigetsaamise eest kaitsta. Siin oleks lahenduseks professionaalne tugiisik, kes peaks olema noorele määratud võimalikult vara, et iseseisva elu alustamise ajaks oleks noore ja tugiisiku vahel tekkinud usaldussuhe. Noorel on siis positiivne eeskuju, ta tunneb, et keegi tunneb tema käekäigu vastu huvi ning saab vajadusel asjatundlikku nõu. Uuringust selgus, et professionaalne tugiisikuteenus vajaks arendamist, kuna kohalike omavalitsuste suutlikkus selle pakkumisel on erinev.

Veel leidis kinnitust teoreetilises osas (Jackson & Cameron, 2012, lk 1114) toodud tähelepanek, et asenduskodu noorte seas eelistatakse majanduslikel kaalutlustel ülikoolile kutseharidust, mis võimaldab noortele kiiremini töö leidmise, ülikooliharidus tagaks aga pikemas perspektiivis kõrgema sissetulekut. Kutseharidust peetakse praktilisemaks, ülikooliharidust aga umbmääraseks. Positiivne oli tõdeda, et uuringus osalenud kaheksast noorest kuus osalesid huvitegevuses, mis on oluline sotsiaalsete suhete arendamisel, kogemuste, positiivse tagasiside ning eduelamuse saamiseks, lisaks nähtus uuringust, et mitmed noored seostavad oma tulevikuplaane praeguste huvialadega. Huvialadega tegelemine vähendab riskikäitumise ohtu, võimaldab mentorlussuhteid, sarnaste huvidega sõprade leidmist (Turk, 2011, lk 30). Haiba on umbes 350 elanikuga suhteliselt väike küla, kus võimalused huvialadega tegelemiseks on piiratud ning kõikidele lastekodu lastele huviringide planeerimine väljaspool Haibat on logistiliselt väga keerukas.

Lõputöö teiseks uurimisküsimuseks oli „Missugused on noorte teadmised ja oskused erinevates eluvaldkondades nagu igapäevaoskused; sotsiaalsed suhted; töö ja haridus; rahaasjadega tegelemine?“

Uuringust selgus, et noorte teadmised ja oskused ei olnud iseseisva elu alustamiseks piisavad ning nad ei hinnanud asenduskodust saadad ettevalmistust heaks, soovides ise rohkem igapäevaselt erinevates tegevustes osaleda. Noortel olid argitoimetustes (nt söögitegemine, koristamine) osalemiseks enamasti võimalused olemas, kuid pigem jäi puudu nende endi motivatsioonist. Samas on ka igapäevaseid tegevusi, millega nad asenduskodus olles tegeleda ei saagi, näiteks arvete maksmine; tualettruumi ja akende puhastamine; eelarve ning menüü planeerimine; elukohaga seonduvate kulude arvestamine. Asenduskodus valmistavad nädala sees süüa kokad, autori hinnangul on

selline töökorraldus ebapraktiline ning söögitegemine võiks toimuda peresiseselt näiteks teatud etteantud eelarvega, nii saaks lapsi kaasata ka rahaasjade planeerimisse ja poes käimisesse. Erinevates toimetustes osalemiseks motiveerimine on eelkõige kasvataja roll, kes peaks leidma selleks sobiliku meetodi.

Esimesed rahaga arveldamise kogemused saadakse taskurahaga, asenduskodus on taskuraha üpris väike, orienteeruvalt 3 kuni 4 eurot nädalas sõltuvalt vanusest, taskuraha saamine sõltub ka käitumisest. Noored ei pidanud taskuraha paremini käitumise motivaatoriks, kuna summa on liiga väike. Probleemiks on noorte vähene finantsplaneerimise oskus – vaid üks uuringus osalenud noortest kogus raha, lisaks ei olnud noortel täit ettekujutust palgast arvestatavatest maksudest ning elukohaga kaasnevatest kuludest. Puudulikud rahaasjadega tegelemise oskuste tõttu võivad noored sattuda võlgnevustesse, mis tekitvad pikemaks ajaks makseraskusi.

Uuringus osalenud noored on harjunud kollektiivse eluviisiga, sellises olukorras ei teki vajadust iseseisvalt otsustada otsuseid teha ja vastutust võtta, kuna asenduskodus toimub see enamasti läbi kolmandate osapoolde. Selleks, et õppida erinevates olukordades käituma ja reageerima, peab noortel olema võimalus neid olukordi kogeda ja harjutada. Puudulikud probleemilahendus- ning kohanemisoskus leidsid kinnitust ka töö teoreetilises osas (Krebs & Pitcoff, 2006, lk 129). Liigne vabaduse piiramine ja ranged regulatsioonid noorte elu korraldamisel seaduse järgi mõjuvad arengule pigem kahjulikult.

Enamus noori pidasid enda suhtlemisoskusi heaks, samas selgus vestluste käigus, et noortel on tihti probleeme kasvatajate, ametnike, sõpradega ja ka paarisuhetes. Suhtlemisel tekitas tõrkeid näiteks hirm eksimise või enda ebapiisava väljendamisega tõttu. Siin võiks kasuks tulla erinevad grupiharjutused ja rollimängud, harjutades erinevaid situatsioone läbi mängides erinevaid emotsioone ja suhtlustehnikaid.

Uuringus osalenud noortele oli iseloomulik (kuuel kaheksast) noores eas meelemürkide tarbimisega alustamine. See võib olla tingitud uudishimust, sotsiaalsest survest, igavusest või stressist. Varases eas alkoholi, sigarettide ja narkootikumide tarbimine mõjutab kasvavat organismi, avaldades mõjutades nii füüsilist kui ka vaimset tervist, lisaks on oht sõltuvuse kujunemisele. Töö autori jaoks jäi kõlama sõltuvusprobleemiga võidelnud

noore arvamus, et asenduskodus soodustab riskikäitumist liigne vabadus ja karistamatuse tunne, ollakse väga teadlikud õigustest, kuid unustatakse nendega kaasnevad kohustused. Seksuaalkasvatuse teema puhul olid noored napisõnalised, vestlustest tuli ka välja, et nendel teemadel rääkides tuntakse piinlikkust. Tulemused olid siiski pigem positiivsed, pea kõik noored olid teadlikud seksuaalkäitumisega seotud riskidest ja nendega vältimise võimalustest.

Töö ja õppimise puhul nimetasid noored olulisimaks ressursiks interneti, kust kogu vajaliku info kiirelt üles leiab. Kuna noortel oli siiani tööga vähe kokupuuteid ei olnud, polnud nad selle peale ka palju mõelnud. Töö- ja elukoha leidmist peeti ka võimalikuks iseseisvumisel tekkivaks probleemiks. Siinkohal pidasid eksperdid oluliseks murekohaks noorte vähest vastutus- ja kohusetunnet. Eluks vajalike oskuste omandamisel on oluline mainida, et enne nende oskuste reaalsel vajadust ei suuda noored tihti nende omandamisele keskenduda (Jones, 2011, lk 1926). Uuringustki nähtus, et paljude oskuste omandamiseks on asenduskodus võimalused olemas, kuid neid ei peeta enne vajaduse tekkimist oluliseks (näiteks söögitegemine, koristamine) ning need teadmised omandatakse ajapikku. Erinevate oskuste õppimist lihtsustaks oluliselt võimalikult peresarnastes tingimustes kasvamine, kus õppimine toimub sujuvalt ja loomulikult.

Kolmandaks uurimisküsimuseks oli lõputöös seatud „Milline oli/on kohaliku omavalitsuse roll ning võimalused noore iseseisvaks eluks ettevalmistamise toetamisel?“

Kui lõputöö teoreetilises osas (Thomas, 2005, lk 190; Geenen & Powers, 2007, lk 1094) oli välja toodud, et kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja võiks mängida asenduskodu noorte elus tähtsat rolli, siis uuringu tulemustest selgus, et see on sotsiaaltöötajate suure töökoormuse tõttu pigem võimatu. Uuringus osalenud noored ei tundunud oma sotsiaal/lastekaitsetöötajatega lähedust, kuna külastused olid harvad ja põgusad, enamasti seaduses nõutud kaks korda aastas.

Lisaks selgus uuringu tulemustest, et noored ei ole enamasti tuttavad oma juhtumiplaaniga (muidugi on võimalus, et noored lihtsalt ei mäleta neid tegevusi või juhtumiplaani nimetust), vaid üks noor kaheksast oli oma juhtumiplaani koostamisse kaasatud. Aastal 2011 läbiviidud asenduskodu noorte uuringus (Turk, 2011, lk 29) ei olnud pooled vastajatest oma juhtumiplaaniga tuttavad ning 2016. aasta uuringu (Osila *et*

al., 2016, lk 84) vastajate hulgast iga neljas. Kuigi juhtumiplaan on lastekaitsetöös oluline dokument, leitakse, et tihti tuleb teha valik, kas keskenduda paberi- või klienditööle. Kuna lastekaitsetöötajad on ülekoormatud, tegeletakse rohkem nn „tulekahju kustutamistega“, nõnda jääb noore elluastumise planeerimine tavaliselt viimasele minutile. Kui eelnevalt toodi töös ühe olulise tegurina välja kaasamine, siis juhtumiplaani koostamisse on noore kaasamine suisa kohustuslik, noorel peab olema võimaus teda puudutavates otsustes kaasa rääkida. Kohalikul omavalitsusel ja sotsiaaltöötajal on eelkõige juhtumikorraldaja roll, oluline on tagada noorele elluastumisel eluruum ning rahaline toetus, ülejäänud toetust pakutakse juhtumipõhiselt.

Vastavalt uurimistulemustele teeb töö autor asenduskodus kasvavate noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamise parandamiseks järgmised ettepanekud:

- 1) vaadata koos praktikutega (kasvatajad, perevanemad, hoolduspered, asendushooldust pakkuvate asutuste juhtkond jms) üle asendushooldust puudutavad seadused ning parandada lüngad;
- 2) luua võimalikult perelähedased elamistingimused: võimalusel võtta graafikuga kasvatajate asemel kasutusele perevanemasüsteem;
- 3) anda noortele võimalus pärast asendushoolduselt lahkumist kohaliku omavalitsuse poolt tagatava eluruumi asukohta valida või eluruumi puudumisel maksta teatud perioodil üürikulude jaoks toetust;
- 4) hakata planeerima võimalikult varakult noorte tulevikku: suvised töökohad, karjäärinõustamine, sobiva eriala leidmine õppimisel, abi töö otsimisel;
- 5) töötada välja tööriist/programm noorte oskuste, tugevuste ja nõrkuste hindamiseks ning iseseisvaks eluks vajalike oskuste harjutamiseks ja arendamiseks (vt näiteks *Casey Life Skills*);
- 6) lapse perest eraldamisel tagada talle teraapia/nõustamine olukorraga kohanemiseks ja mineviku mõtestamiseks;
- 7) määrata asenduskodusse sattuvale lapsele kohe vastava koolituse ja ettevalmistuse läbinud tugiisik;
- 8) võimaldada lastel alates teatud vanusest viibida periooditi professionaalses tugiperes;
- 9) luua asenduskodu juurde noortekodu, kus noored saaksid mõned aastad enne elluastumist turvalises keskkonnas iseseisvamat elu harjutada;

10) kasvatajatele kohustuslikud koolitus- ja supervisioon ning regulaarsed koolitused oskuste ja teadmiste arendamiseks;

11) tõsta kasvatajate palka, vähendades personali voolavust.

Läbiviidud uuringu eesmärk oli analüüsida Haiba Lastekodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks ning vastavalt tulemustele teha ettepanekuid ettevalmistuse parendamiseks. Uuringust selgus, et Haiba Lastekodu noorte ettevalmistus ei ole iseseisva elu alustamiseks piisav, eelkõige jäävad puudulikuks argi- ja suhtlemisoskused, finantsplaneerimine ja tugivõrgustik. Ettevalmistuse parandamisel peeti oluliseks kaasamist, asutustevahelist koostööd, professionaalset tugiisikut ning võimalikult peresarnaste tingimuste võimaldamist.

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärgiks oli analüüsida Haiba Lastekodu noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks ning vastavalt tulemustele teha ettepanekuid selle tegevuse parendamiseks. Haiba Lastekodu hetkeolukorra fikseerimisega loodi võrdlusbaas seadusemuudatuste mõju hindamiseks edasiste uuringutega.

Eesmärgi saavutamiseks ja püstitatud uurimisküsimustele vastuste saamiseks viidi läbi intervjuud 8 Haiba Lastekodu noorega vanuses 13 kuni 27 ning kolme eksperdiga, sealhulgas Haiba Lastekodu juhataja ning kahe lastekaitse spetsialistiga

Töös kasutati teoreetilise lähtekohana kiindumusteooriat, mille järgi on varased kiindumussuhted edasise arengu ja maailma avastamise aluseks. Laps peab tundma, et vanem on valmis tema vajadustele reageerima, kiindumussuhte puudumisel kulub lapse energia turvatunde taastamisele, mis ei võimalda keskenduda õppimisele. Antud uurimuses leidis kinnitust, et kiindumussuhted on laste arengus olulisel kohal, hoolimata perekonnast eraldamisest on laste lootused bioloogilise perega lähedaste suhete taastamiseks suured.

Uuringu tulemused näitasid, et lisaks kiindumussuhetele mõjutavad asenduskodu noorte ettevalmistust tugivõrgustik, kooli- ja huviharidus ning tuleviku planeerimine. Noorte eluks vajalikud oskused iseseisva elu alustamiseks olid lünklikud, kuna asenduskodus oli vähe võimalusi neid igapäevatoimetustesse kaasata ning noortel puudus tihti motivatsioon erinevates tegevustes osalemiseks. Eelkõige oli probleemiks vähene finantsplaneerimise oskus, eluvõõrus argitegevustes (nt arvete maksmine), puudulikud teadmised töö- ja elukoha leidmiseks, vähene vastutus- ja kohustunne, ebapiisav suhtlemisoskus ning otsustus- ja kohanemisvõime. Nii noored kui ka eksperdid leidsid, et asenduskodust kaasa saada ettevalmistus ei ole piisav iseseisva elu alustamiseks. Põhiliste lahendusena nähti rohkem kaasamist tugiisiku teenuse parendamist.

Lisaks nähtus uuringu tulemustest, et seitse last kaheksast ei olnud tuttav oma juhtumiplaaniga, lastekaitsetöötajate ajapuuduse tõttu märgitakse juhtumiplaani tihti pigem märksõnad, keskendudes rohkem klienditööle. Juhtumiplaan oleks oluline vahend noore kaasamiseks tema tuleviku planeerimisel, kuid paraku varjutab selle dokumendi efektiivsust spetsialistide ülekoormatus. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja külastas noori seaduses ettenähtud minimaalses mahu, kahel noorel puudusid pärast asenduskodusse paigutamist sotsiaaltöötajaga kontaktid. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja tegeleb lapse juhtumiga algusest peale ning seetõttu võiks tal olla oluline roll lapse tugivõrgustikus.

Peamiste probleemidena nähti asenduskodus liiga vähest peresarnasust, tuues välja, et liiga palju lapsi peres ja kasvatajate vahetustega töögraafik ei soodusta usaldussuhete tekkimist. Noori häiris kasvatajate liigne rangus ja vähene pühendumus, mis tekitasid suhtlemisprobleeme. Samas väljendasid viis uuringus osalenud noort kasvatajale tänu nende abi ja hoole eest, mis näitab, et tegelikult hinnatakse kasvatajaid kõrgelt. Iseseisva elu alustamisel valmistaks noortele enim raskusi töö- ja elukoha leidmine.

Uurimuse tulemuste analüüsist selgus, et kõik iseseisvaks eluks ettevalmistust mõjutavad tegurid on omavahel seotud, see mõjutaks süsteemi iga väiksema muudatus. Ettevalmistuse parendamiseks tuleks asenduskodus tagada võimalikud peresarnased tingimused, vähendades last arvu peres ning minnes võimalusel üle perevanema süsteemile. Kindlasti tuleks leida viise laste võimalikult varaseks kaasamiseks erinevatesse igapäevategevustesse (nt söögitegemine, koristamine, eelarve planeerimine jms). Suureks abiks oleks noorte oskuste ja teadmiste hindamiseks ja arendamiseks välja töötatud tööriistast/programmist, nagu on näiteks teinud Ameerika sihtasutus *Casey Family Programs*. Oluline oleks professionaalse tugiisiku ja tugipere süsteemi arendamine, mis annaks noortele võimaluse näha normaalset peremudelit, tugiisik on oluliseks ressursiks noore tugivõrgustiku loomisel. Noore tulevikku peaks hakkama planeerima võimalikult vara, tutvustades erinevaid võimalusi, oluline on tõhustada järelhoolduse teenust, mis pakuks noortele iseseisva elu alustamisel stabiilset tuge.

VIIDATUD ALLIKAD

- Bowlby, J. (2008). *A secure base: clinical applications of attachment theory* (Reprinted). New York: Routledge Classics.
- Casey Family Programs. (2001). *Ready, set, fly! A parent's guide to teaching life skills*. Retrieved from http://www.casey.org/media/CLS_ResourceGuides_subdocs_ReadySetFly.pdf
- Chesmore, A. A., Weiler, L. M., Trump, L. J., Landers, A. L., & Taussig, H. N. (2017). Maltreated Children in Out-of-Home Care: The Relation between Attachment Quality and Internalizing Symptoms. *Journal of Child and Family Studies*, 26(2), 391–392. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0567-6>
- Dozier, M., & Rutter, M. (2008). Challenges to the development of attachment relationships faced by young children in foster and adoptive care. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: theory, research, and clinical reproach* (2nd ed., pp. 699–717). New York: The Guilford Press.
- Ferguson, H. B., & Wolkow, K. (2012). Educating children and youth in care: A review of barriers to school progress and strategies for change. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1143–1149. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.01.034>
- Geenen, S., & Powers, L. E. (2007). “Tomorrow is another problem”. The experiences of youth in foster care during their transition into adulthood. *Children and Youth Services Review*, 29(8), 1085–1101. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2007.04.008>
- Haiba Lastekodu. (2011). *Haiba Lastekodu arengukava aastatel 2011-2015*. Loetud aadressil <http://www.haibalastekodu.ee/page.php?pageid=12>
- Havlicek, J. (2011). Lives in motion: A review of former foster youth in the context of their experiences in the child welfare system. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1090–1100. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.02.007>
- Helimets, P. (2013). *Asenduskodu roll vanemliku hooleta noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamisel Sihtasutus Perekodu näitel*. (Lõputöö). Loetud aadressil

- http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33174/helimets_piret.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Hiles, D., Moss, D., Thorne, L., Wright, J., & Dallos, R. (2014). "So what am I?" – Multiple perspectives on young people's experience of leaving care. *Children and Youth Services Review*, 41, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2014.03.007>
- Hiles, D., Moss, D., Wright, J., & Dallos, R. (2013). Young people's experience of social support during the process of leaving care: A review of the literature. *Children and Youth Services Review*, 35(12), 2059–2071. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2013.10.008>
- Hunt, R. (2016). *Asenduskodu kasvandike ootused kasvatajatele SA Elva Perekodu näitel*. (Lõputöö). Loetud aadressil http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/53316/hunt_reilika.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Jackson, S., & Cameron, C. (2012). Leaving care: Looking ahead and aiming higher. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1107–1114. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2012.01.041>
- Jõers-Türn, K., Leoma, R., & SA Kutsekoda. (2016). *Tööjõuvajaduse seire- ja prognoosisüsteem OSKA. Tulevikuvaade tööjõu- ja oskuste vajadusele: sotsiaaltöö valdkond*. Loetud aadressil http://oska.kutsekoda.ee/wp-content/uploads/2016/04/Sotsiaaltoos_OSKA_tervik_veeb.pdf
- Jones, L. (2011). The first three years after foster care: A longitudinal look at the adaptation of 16 youth to emerging adulthood. *Children and Youth Services Review*, 33(10), 1919–1929. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2011.05.018>
- Kivirüüt, T. (2012). *Lapsendamise käsiraamat*. Loetud aadressil http://omapere.ee/wp-content/uploads/2014/09/OP_lapsendamise_kasiraamat.pdf
- Krebs, B., & Pitcoff, P. (2006). *Beyond the foster care system: the future for teens*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Laane, K. (2012). Sissevaade asenduskodus kasvanud laste koolikogemusse. *Sotsiaaltöö*, 5, 23–29.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
- Lapse õiguste konventsioon. (1996). *Riigi Teataja II* (16, 56). Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

- Lastekaitseseadus. (2014). *Riigi Teataja I*, 06.12.2014, 1. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122014001>
- Leedu Avaliku Poliitika ja Halduse Instituut; MTÜ Lastekaitse Liit; Slovakkia Riiklik Inimõiguste Keskus. (2011). Suunised praktikutele: Asendushoolduselt lahkumine ja järelhooldus. Loetud aadressil <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Asenduskt2.pdf>
- Linno, M., & Salla, E. (2016). "Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on" – lapsed räägivad asenduskodus elamisest. *Sotsiaaltöö*, 4, 8–20.
- Meakings, S., & Selwyn, J. (2016). "She was a foster mother who said she didn't give cuddles": The adverse early foster care experiences of children who later struggle with adoptive family life. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 21(4), 509–519. <https://doi.org/10.1177/1359104516631608>
- Olenko, M., & Kõiva, K. (2014). Kiindumussuhe. Traumad, mis kiindumussuhet mõjutavad ja kuidas sellega toime tulla. A. Aasmäe (toim.), *Asendushooldusele paigutatud lapse tervise hindamise käsiraamat* (lk 18–23). Loetud aadressil http://omapere.ee/wp-content/uploads/2014/09/OP_tervise_kasiraamat.pdf
- Osgood, D. W., Foster, E. M., & Courtney, M. E. (2010). Vulnerable populations and the transition to adulthood. *The Future of Children / Center for the Future of Children, the David and Lucile Packard Foundation*, 20(1), 209–229. <https://doi.org/10.1353/foc.0.0047>
- Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., & Anniste, K. (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Loetud aadressil <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/Asendushoolduselt-elluastuvad-noored-lopparuanne.pdf>
- Pecora, P. J. (2012). Maximizing educational achievement of youth in foster care and alumni: Factors associated with success. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1121–1129. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.01.044>
- Pecora, P. J., Kessler, R. C., O'Brien, K., White, C. R., Williams, J., Hiripi, E., ... Herrick, M. A. (2006). Educational and employment outcomes of adults formerly placed in foster care: Results from the Northwest Foster Care Alumni Study. *Children and Youth Services Review*, 28(12), 1459–1481. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2006.04.003>

- Perekonnaseadus. (2017). *Riigi Teataja I*, 09.05.2017, 29. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603?leiaKehtiv>
- Prior, V., & Glaser, D. (2006). *Understanding attachment and attachment disorders: theory, evidence and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Quality4Children. (2008). *Asendushoolduse standardid Euroopas*. Tallinn: Erko trükk. Retrieved from https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/q4c_estonian.pdf
- Raudsepp, K. (2012). *Lapsendamise sotsiaalõiguslikud aspektid Eesti ja Ameerika Ühendriikide võrdluses*. Loetud aadressil <http://omapere.ee/wp-content/uploads/2014/09/Lapsendamise-sotsiaalõiguslikud-aspektid-Eesti-ja-Ameerika-Ühendriikide-vordluses-Kadi-Raudsepp-20121.pdf>
- Riigieelarvest rahastatava asenduskoduteenuse minimaalne ja maksimaalne maksumus asenduskoduteenust saama õigustatud lapse kohta kalendrikuus ja -aastas ning rahastuse jaotuse tingimused ja kord. (2016). *Riigi Teataja I*, 28. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122016028#>
- Riigikontroll. (2009). *Riigi tegevus laste riikliku hoolekande korraldamisel*. Loetud aadressil http://www.eatl.ee/wp/wp-content/uploads/Riigikontrolli-audit_2009_RKTR_2105_2-1.4_1893_001-1.pdf
- Rushton, A., Grant, M., Feast, J., & Simmonds, J. (2013). The British Chinese Adoption Study: orphanage care, adoption and mid-life outcomes. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 11, 1215–1222. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12088>
- Rygaard, N. P. (2014). *Kiindumushäirega laps: praktilise teraapia käsiraamat*. Tallinn: MTÜ Igale Lapsele Pere.
- Sarv, M. (2013). Kohaliku omavalitsuse ja asenduskoduteenuse osutaja roll asenduskodus elava lapse õiguste tagamisel. *Sotsiaaltöö*, (3), 14–18.
- Sindi, I., & Strömpl, J. (2016). Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil. *Sotsiaaltöö*, 4, 21–30.
- Singer, E. R., Berzin, S. C., & Hokanson, K. (2013). Voices of former foster youth: Supportive relationships in the transition to adulthood. *Children and Youth Services Review*, 35(12), 2110–2117. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.10.019>
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2018). *Riigi Teataja I*, 03.04.2018, 20. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015005?leiaKehtiv>

- Sotsiaalkindlustusamet. (2017). *Soovitusikud juhised kohaliku omavalitsuse üksusele asendus - ja järelhooldusteenuse korraldamiseks*. Loetud aadressil https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/soovituslikud_juhised_kohaliku_omavalitsuse_üksusele_asendus-ja_jarelhooldusteenuse_korraldamiseks.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2011). *Laste ja perede arengukava 2012–2020*. Tallinn. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2013). *Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/ahk_alusanalyys_dets_2013.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2014). *Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf
- Stein, M., & Verweijen-Slammescu, R. (Eds.). (2012). *When care ends: lessons from peer research*. Retrieved from <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/f7bf5ed4-e8f1-4ae9-8398-71d90c3ea83d/When-Care-Ends-S>
- Tervise Arengu Instituut. (2017). *Asendushoolduse osutamine aastatel 2012–2016*. Loetud aadressil http://www.tai.ee/images/PDF/TSO_Viited_/Uudiskirja_Asendushooldus.pdf
- Tervisekaitseinspektorat. (2018). *Riigi Teataja I*, 31.01.2018, 1. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/131012018010>
- Thomas, N. (2005). *Social work with children in care: looking fter children in theory and in practice*. (J. Campling, Ed.). New York: Palgrave Macmillian.
- Thomson, R. A. (2008). Early attachment and later development: familiar questions, new answers. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: theory, research, and clinical reproach* (2nd ed., pp. 348–365). New York: The Guilford Press.
- Turk, P. (2011). Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks. Loetud aadressil <http://www.praxis.ee/wp->

content/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf

United Nations. (2009). *Guidelines for the alternative care of children*. Retrieved from

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A%2FRES%2F64%2F142

Uuetoa, M. (2015). *Asenduskodus elanud noorte ettevalmistus ja toimetulek iseseisva eluga Tartumaa näitel*. (Lõputöö). Loetud aadressil

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/48203/uuetoa_marianne.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Wieland, S., & Riis, M. (2012). Varajase lapse truma ja võimalused lapse abistamiseks. *Sosiaaltöö*, 5, 36–40.

Õiguskantsler. (2013). *Asenduskoduteenuse analüüs*. Loetud aadressil

http://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/asenduskoduteenuse_analuus_0.pdf

Õunapuu, L. (2014). Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimismeetod sotsiaalteadustes.

Loetud aadressil

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf

Lisa 1. Küsimustik Haiba Lastekodu noortele

Tere!

Mina olen Marit, õpin Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžis sotsiaaltöö ja rehabilitatsiooni korraldust ning kirjutan lõputööd teemal „Asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks eluks Haiba Lastekodu näitel“. Uuringu eesmärgiks on välja selgitada, kuidas valmistatakse asenduskodu noori ette iseseisvaks eluks ning kas see ettevalmistus on toimetulekuks piisav. Teema uurimiseks soovin teha Sinuga intervjuud, kuna Sina oled antud valdkonnas kõige pädevam spetsialist. Salvestan intervjuu diktofoniga ning hiljem kirjutan selle tekstina ümber, pärast töö valmimist andmed kustutatakse. Intervjuu on konfidentsiaalne, vestlust ei kuule ega näe keegi peale minu ja Sinu. Töös kasutatakse andmeid üldistatult ning tsitaatidena nii, et vastaja ei ole identifitseeritav. Võid siia paberile enda jaoks märkmeid teha, see jääb sulle.

Üldandmed

1. Sugu
2. Vanus
3. Praegune tegevus – õppimine, töö?
4. On sul hobisid?

Elu asenduskodus

5. Kui vanalt sattusid asenduskodusse ning kaua oled asenduskodus viibinud?
6. Mitmes asenduskodus oled viibinud?
 - oled sa elanud kasuperes(hooldusperes) ja kui jah, siis miks see katki jäi?
7. Sinu juhtumiplaan, kas:
 - sind kaasati selle koostamisse?
 - sulle tutvustati valmis plaani?
 - tehakse üheskoos muudatusi?
 - Kuidas on juhtumiplaanis kajastatud elluastumisperiood?
8. Missugused on suhted kasvatajatega?
9. On sul usalduskasvataja (üks või mitu, said sa valida?)

- Kuidas erineb usalduskasvatajaga suhtlemine teistest kasvatajatest?
- 10. On sul asenduskodus tekkinud pere tunne? Tänu millele?
- 11. Kui palju saad osaleda igasugustes igapäevatoimetustes ja otsustusprotsessis: nt toidu valmistamine, koristamine, õmblemine, poes käimine, eelarve planeerimine jms?
- 12. Kui palju on sul taskuraha ühes kuus?
- 13. Missugused olid/on suhted su bioloogiliste vanematega?
- 14. Kas ja kuidas soodustavad kasvatajad ning kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja soodustavad bioloogiliste vanematega?
- 15. Kas sul on olnud või pakutud tugiisikut?
 - Kuidas hindad suhet tugiisikuga?
 - Oli sul võimalus käia nädalavahetustel tugiperes? Milline on selle roll sinu suurekskasvamisel?

Suhted sotsiaaltöötajaga

- 16. Kui tihti kohtud oma koduvalla/linna sotsiaaltöötajaga?
- 17. Missugused need kohtumised on: põgusad, sisukad, sõbralikud vms?
- 18. Missugused on su ootused sotsiaaltöötajale, kuidas saaks sotsiaaltöötaja sulle toeks olla?

Ettevalmistus iseseisvaks eluks

- 19. Missugune on su sotsiaalne võrgustik, kellega suhtled?
- 20. Kuidas hindad ja kommenteerid oma teadmisi ja käitumist järgmistes valdkondades:
 - suhtlemine teiste inimeste ja asutustega;
 - argioskused (nt menüü planeerimine, vajalike toiduainete ostmine, toiduvalmistamine, lauakombed, riiete hooldamine, koristamine, ohutus);
 - transport ja toetavad ressursid (nt eluaseme võimalused ja kulud, valimine, transpordivõimalused ja -kulud, toetused, teenused, info leidmine, abi otsimine);
 - enese eest hoolitsemine (nt isiklik hügieen, vaimne ja füüsiline tervis, arstivisiidid, alkoholi, narkootikumide ja tubakatoodete tarbimine);

- seksuaalkäitumine (nt anatoomia, täisväärtuslikud suhted, seks, rasestumine ja suguhaigused, vanemlikud oskused);
- rahaga ümberkäimine (nt teenimine, maksud, säästmine, võlad, eelarve planeerimine);
- töö ja õppimine (nt karjääriplaneerimine, töötamine, õpioskused ning info hankimine erinevate võimaluste kohta).

21. Kuidas hindad ettevalmistust iseseisvaks eluks ning asenduskodus veedetud aega, mis on positiivne ja mis negatiivne?

22. Mis võiks iseseisvumisel probleeme valmistada?

- Kas ja kellelt paluksid abi probleemide lahendamisel?

Lõpetuseks

23. Missugused on su tulevikuplaanid?

24. Kuidas kasvatada noortes enesekindlust iseseisvas elus hakkamasaamiseks?

25. Kuidas peaks asenduskodu olema korraldatud, et noortel ja ühiskonnal sellest võimalikult palju kasu oleks?

26. Kas tahaksid veel midagi lisada?

27. Keda tahad tänada?

Suur tänu, sinu vastused on uurimistöö koostamiseks väga olulised!

Lisa 2. Küsimustik lastekaitsespetsialistile

1. Kui kaua olete lastekaitsespetsialisti/sotsiaaltöötajana ametis olnud?
2. Kui palju on teie omavalitsuses olnud asenduskodu teenusele suunatud lapsi ning tänaseks sealt elluastunud?
3. Kui palju ning mil viisil hoiate end kursis asenduskodus viibivate laste käekäiguga?
4. Kas ja kui palju suhtlete asenduskodus viibiva lapse bioloogilise perega?
5. Milline on Teie kogemus tugipere rollist asenduskodus kasvava lapse elus?
6. Kui oluliseks peate regulaarset suhtlust asenduskodus viibivate lastega?
7. Kui oluliseks peate asenduskodu lapsele koostatavat juhtumiplaani?
8. Kas ja kui palju kaasate asenduskodus viibiva lapse juhtumiplaani koostamisse ka last ennast?
9. Mil määral kajastab juhtumiplaan elluastumisperioodi?
10. Missugust tuge ja abi pakub Teie omavalitsus asenduskodust elluastuvale noorele?
11. Missugust toetust oleks noortele Teie hinnangul vaja?
12. Kui palju ja kuidas osalete ise noore iseseisvaks eluks ettevalmistamise protsessis?
13. Kui palju säilivad suhted elluastunud noortega?
14. Kui hästi on asenduskodust elluastuv noor ettevalmistatud iseseisvaks eluks?
15. Missugused on peamised elluastumisel tekkivad probleemid?
16. Mida tehakse asenduskodudes noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamisel hästi?
17. Kuidas saaks noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks parandada?
18. Kuidas saaks Teie hinnangul asenduskodude töökorraldust ja efektiivsust parandada?
19. Kui on võimalik võrrelda, siis kuidas hindate nii asenduskodust kui perekonnas hooldamiselt saabunute iseseisvaks eluks ettevalmistamist? Teie ettepanekud?
20. Kas sooviksite veel midagi lisada?
21. Keda soovite positiivselt ära märkida?

Suur tänu, Teie arvamus on teema uurimisel väga oluline!

Lisa 3. Küsimustik Haiba Lastekodu juhatajale

1. Kui pikk ja missugune on olnud Teie kokkupuude asenduskodudega?
2. Kuidas hindate asenduskodust saadavat ettevalmistust noorte iseseisvaks eluks: mis on hästi ja millest jääb puudu?
3. Kuidas saaks ettevalmistust Teie hinnangul parandada?
4. Kui palju ja mil viisil erineb asenduskodust ellu astunud noore ettevalmistus tavaperest iseseisvunud noorte omast?
5. Mis on peamised probleemid noorte iseseisvas elus toime tulemisel?
6. Kuidas hindate kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajate panust ja rolli asenduskodus viibivate laste elus?
7. Missugune peaks olema kohaliku omavalitsuse ja sotsiaaltöötaja roll ning pakutav abi noore iseseisvumisel?
8. Kuidas hindate Eesti asenduskodude töökorraldust üldiselt? (Mis on hästi, millised on peamised puudujäägid?)
9. Kuidas saaks asenduskodude teenust efektiivsemaks muuta?
10. Milline on Teie kogemus tugiisiku teenuse pakkumisel asenduskodust iseseisvuvatele noortele sh asutuse valmisolek seda võimaldada, noore valmisolek seda vastu võtta, positiivsed näited?
11. Millist asutust või omavalitsust soovite tunnustada?

Suur tänu, Teie arvamus on teema uurimisel väga oluline!

Lisa 4. Küsimustik lastekaitsespetsialistile 2018

1. Kui kaua olete lastekaitsespetsialistina ametis olnud?
2. Kui palju on hetkel asenduskodu teenusel teie omavalitsusest sinna suunatud lapsi ning asenduskodudest oma kodukohta naasnud elluastunuid?
3. Kui palju ning mil viisil hoiate end kursis asenduskodus viibivate laste käekäiguga?
4. Kas ja kui palju/mil viisil suhtlete asenduskodus viibiva lapse bioloogilise perega?
5. Kui oluliseks peate regulaarset suhtlust asenduskodus viibivate lastega?
6. Kas ja kui palju kaasate asenduskodus viibiva lapse juhtumiplaani koostamisse ka last ennast?
7. Missugust tuge ja abi pakub Teie omavalitsus asenduskodust elluastuvale noorele?
8. Missugust toetust oleks noortele Teie hinnangul vaja?
9. Kui palju ja kuidas osalete ise noore elluastumisprotsessis?
10. Mil määral säilivad suhted elluastunud noortega?
11. Kui hästi on asenduskodust elluastuv noor ettevalmistatud iseseisvaks eluks?
12. Kas erinevatest asenduskodudest iseseisvunud noorte toimetulek on erinev?
13. Missugused on peamised elluastumisel tekkivad probleemid?
14. Mida tehakse asenduskodudes noorte iseseisvaks eluks ettevalmistamisel hästi ja mida annaks parandada?
15. Milline on Teie kogemus tugipere rollist asenduskodus viibiva noore elus?
16. Kuidas saaks noorte ettevalmistust iseseisvaks eluks parandada?
17. Mil viisil saaks Teie hinnangul asenduskodude töökorraldust ja efektiivsust parandada?
18. Kuidas hindate alates 1. jaanuarist sotsiaalhoolekande seadusega sätestatud muudatusi asendushooldusteenuse valdkonnas (mis on positiivne ja mis negatiivne)?
19. Kuidas osutab Teie kohalik omavalitsus järelhooldusteenust?

Suur tänu vastamast!

SUMMARY

PREPARING SUBSTITUTE HOME YOUTHS FOR INDEPENDENT LIVING BASED ON THE EXAMPLE OF HAIBA ORPHANAGE

Marit Raud

According to several studies, substitute home youths have insufficient skills for independent living. Since substitute home is the most popular form of children's substitute care in Estonia, it is important to determine whether they have adequate skills for independent living and which factors influence the preparation. With the renewal of social welfare law in 2018, several substantial changes were made in substitute care, e.g. funding; the age limit for receiving the service; for the first time, aftercare is enacted as an official service etc. Extensive changes in the system take time to establish, therefore fixating the current situation sets the base to measure the outcomes of the changes.

One purpose of this study was to analyse youths' preparation for independent living in Haiba Orphanage (*Haiba Lastekodu*) and make suggestions to improve the process according to results. Another aim of the paper was to fixate the current situation in preparing the youth in Haiba Orphanage, to be able to evaluate the impact of the changes in the law in a few years.

Three research questions were raised according to the aims of the thesis:

- Which factors influence the youths' preparation for independent living?
- What kind of knowledge and skills do the youth in Haiba Orphanage have in different everyday areas, such as daily living skills; social relations; work and education; finance management?
- What is the role and possibility of local government in supporting the youths' preparation for their independent life?

The thesis presents a brief overview of attachment theory, according to which early attachment is the key to a successful social and emotional development. In addition, the thesis describes the substitute care system in Estonia; the role and expectations to local government in supporting the youth relying on previous studies; points out necessary life skills for independent coping and several factors affecting the process of acquiring them.

Qualitative approach was chosen to gain a detailed understanding of the respondents' experience and opinion. Eight semi-structured interviews were carried out with Haiba Orphanage youths at the age on 13–27 and a child welfare worker. Another child welfare worker and the manager of Haiba Orphanage answered the questions by e-mail. The research used a convenience sample, based on the respondents' availability and consent.

The results of this research support the idea that attachment is one of the key factors in social and emotional development. The respondents considered relationships with the biological family important to identify themselves and understand the past. It was also noted that youngsters often have too high hopes for these relationships, hoping for more support than the family can provide. Due to problematic relationships with the biological family, the next attachment objects are custodians. Even though several respondents considered the custodians too strict and not up for the job, the data analysis showed that they are very highly appreciated. Another significant element in preparing for the independent life is an effective support network, that includes family, significant others, professionals and friends. Since substitute home youths often have a weaker support network, it is crucial to provide professional support through support person service. The biggest problem here is local governments' ability to ensure the service at the right time.

Hobbies and education were also found to affect the youngsters' skills. Vocational education is mostly preferred to universities, because it can provide financial independency sooner, although higher education is associated with higher incomes in the long term. Another crucial factor in preparing for independent living is early involvement. Youths need to have a say in decisions regarding their lives, the earlier the future planning starts, the easier the process will be.

The results of this study indicate that substitute home youths' skills are not sufficient for independent living. The problem is a highly controlled environment where they lack the

motivation and opportunity to test different skills. They fall short of daily (e.g. household)-, financial planning- and social skills, also lack confidence, accountability, sense of responsibility and adaptability. These possible obstacles make it harder for them to succeed in education and career.

Even though in theory the local government's social worker should be a trustee and the source of support, the findings of the thesis imply that the contact is rather cursory. Social workers are often overburdened and therefore visit the youths only the minimum required by the law, not having enough time to bond with the youths. Some youths stated that the person working as a social worker isn't fit for the job due to their character. Seven out of eight respondents didn't know their case plans, even though it is required to involve the youths into making the plan and revising it once a year. Case plan is an important tool for planning and involvement, but its effectiveness is reduced by social workers' lack of time.

The thesis concluded that the preparation of substitute home youths for independent living is not effective enough. Continued efforts are needed to ensure the youths' involvement in planning their lives and to make substitute care family-like, creating a more natural environment. It would be wise to develop a tool for assessing and developing substitute home youths' skills and to designate a long term professional support person to every youth upon arriving in a substitute home. Among the forms of substitute care, substitute home differs the most from a natural family-like environment, therefore it would be necessary to enable the youths to stay with a support family, for setting a positive example of a fully functional family. Implementing the changes above would improve the preparation of substitute youths for independent living and therefore give them better opportunities in life.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marit Raud (sünnikuupäev: 07.06.1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Asenduskodu noorte ettevalmistus iseseisvaks eluks Haiba Lastekodu näitel“, mille juhendaja on Valter Parve:
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Pärnus, **16.05.2018**